

А. САМАТОВ

ЎЗБЕК-ТОЖИК АДАБИЁТИ:

ЎЗАРО АЛОҚАЛАР
ЎЗАРО ТАЪСИР

ТОШКЕНТ
«ЎЗБЕКИСТОН»
1990

83.3
С 28

Мухаррир **РАҶИМА ШОМАНСУРОВА**

Таърифи: филология фанлари доктори **Р. Р. МУҚИМОВ**

Саматов А.

С 28 **Ўзбек-тожик адабиёти: Ўзаро алоқалар.
Ўзаро таъсир.**—Т: Ўзбекистон, 1990.—646.

ISBN 5—640—00728—1.

Қардош, ёндош ўзбек ва тожик халқлари азал-абалдан дўст ва биродар бўлиб яшаш намуналарини кўрсатмоқдалар. Адабиётларимизнинг ўзаро алоқаси ва таъсири чуқур илдизга эга ва ғоят самаралидир. Икки халқ турли авлодларига мансуб ижодкорлари ижоднинг рисолада келтирилган таҳлили бунини намоён этиб турибди.

Рисола олий ўқув юртлари адабиёт куллийетлари талабаларига, шунингдек, кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

**Саматов А. Узбекско-таджикская литература:
Взаимосвязь. Взаимовлияние.**

ББК 83.3Ўз+83.3Тож

№ 682—90
Навоий номи ЎзССР
Давлат кутубхонаси.

С 4702620204—169
М 351 (04) 90 90

© «ЎЗБЕКИСТОН» нашриёти, 1990 йил.

СССР халқлари адабиётлари ўртасидаги бирлик, миллийлик ва интернационалликнинг ўзаро диалектикаси кўп миллатли совет адабиётига катта ютуқлар олиб келди. Бу кўп қиррали адабий алоқалар ва ҳамкорлик мамлакатимиздаги ҳар бир адабиётнинг бошқа барча адабиётлар эришган муваффақиятлардан баҳраманд бўла олиш имкониятларини юзага келтирди. Шунинг учун ҳам совет адабиётшунослигида бадий ижод жараёнига актив ижобий таъсир кўрсатувчи бу илҳомбахш кучга яъни адабиётларнинг ўзаро таъсири ва бир-бирини бойитиш масаласини ўрганишга жуда катта назарий ва амалий аҳамият берилмоқда.

Бунинг исботини биз ўзбек адабиётшунослигининг кейинги йилларда қўлга киритган ютуқлари мисолида ҳам кўришимиз мумкин. Кейинги йилларда яратилган кўпгина тадқиқотларда ўзбек адабиётининг қардош халқлар адабиётлари билан ўрнатган ижодий алоқалари, бу алоқаларнинг формалари, улардаги ўзаро таъсир ва бир-бирини бойитиш масалалари ҳақида муҳим фикрлар, илмий хулосалар баён қилинган.

Бунга мисол қилиб Л. Қаюмов, С. Шермухамедов, С. Мирзаев, Ш. Турдиев, Н. Аҳмедовларнинг ўзбек адабиётини СССР халқлари адабиёти билан ўрнатган алоқаларига оид мақолалари, Р. Иноғомов, Қ. Тохировнинг ўзбек-туркман, Х. Муҳаммадхўжаевнинг ўзбек-озарбайжон, А. Ҳожиаҳмедовнинг ўзбек-рус, Т. Ҳамидованинг рус-ўзбек, Э. Шодиевнинг ўзбек-тожик, С. Сайдановнинг ўзбек-қозок адабий алоқаларига бағишланган китобларини кўрсатиш мумкин.

Ўзбек адабиётшунослиги диққат-эътиборини анчадан бери ўзига тортиб келаётган кўп тармоқли ижодий муносабатларнинг муҳим ҳалқаларидан бири ўзбек ва тожик халқлари адабиётлари ўртасидаги яқин, бир-бири билан

нихонт туташ адаони алоқа ва узаро таъсир масаласидир. Кўп асрлардан буён биргаликда яшаб келаётган тили бошқа бўлса-да, дили бир, орзу ҳаваси, интилиши бир ўзбек-тожик халқлари адабиёти ана шу ижодий ҳамкорлик ва ўзаро таъсир натижасида нашъунамо топмокда, камолот сари интилмокда.

Марксизм-ленинизм классикларининг таълим беришича, ҳар бир миллатда, у каттами ё кичиклигидан қатъи назар ўзига хос хусусият мавжуд. Бу ўзига хос хусусият фақатгина шу миллатга тегишли бўлиб, бошқа миллатларда бўлмайди. Ана шу ўзига хос хусусиятлар орқали ҳар бир миллат умумжаҳон адабиёти ва маданияти ҳазинасига маълум ҳисса қўшади, уни бойитади ва тўлдиради. Бу таълимотнинг ғоят тўғрилиғи ва ҳаётийлигини жаҳон прогрессив адабиёти ва маданияти тарихи ҳамда СССР халқлари адабиёти ва маданияти тарихи исботлаб турибди.

Ҳар бир миллатнинг ўзига хос оригинал адабиёти ва маданияти бўлишини таъкидлаган марксизм-ленинизм адабий ҳаётда миллий адабиётлар ўртасидаги ўзаро алоқа ва таъсирнинг муҳим роль ўйнайягани ҳам алоҳида қайд этади: «Ҳар қандай миллат бошқалардан ўргана олади ва ўрганиши ҳам керак», деб ёзган эди К. Маркс «Капитал»нинг биринчи нашридаги сўз бошида. Бу таълимотнинг нақадар ҳаётий ва тўғри эканлигини ўзбек-тожик халқлари адабиёти ва маданияти ўртасидаги ўзаро дўстона алоқа ҳамда ҳамкорлик мисолида ҳам кўриш мумкин.

Бу икки қўшни, жондош-қондош халқнинг тақдири қадим-қадимдан бир-бирига пайванд. Дили бир, орзу ҳаваси, интилиши, қувонч ва ташвишлари бир бўлган ўзбек-тожик халқлари азалдан дўст-биродар, ака-ука. Бу дўстлик кўп асрлар давомида чет эллик босқинчиларга, маҳаллий феодаллар ва чор чиновниклари зулмига қарши биргаликда олиб борилган курашларда синовлардан ўтди. Араб босқинчиларига қарши сурункасига бир неча йиллар давом этган Абумуслим ва Муқанна кўзғолонлари, Маҳмуд Торобий, Темурмалик бошлиқ Ўрта Осиё халқларининг мўғул истилочиларига берган зарбалари аждодларимизнинг озодлик учун курашининг ёрқин саҳифаларини ташкил этади. Бу тарихий манбалардан маълум ҳақиқат!

Ҳа, ўзбек ва тожик халқлари тарихнинг узундан-узок машаққатли йўлларида ёнма-ён одимлашди, қувончларини, қайғуларини, ғам-ташвишларини бирга

баҳам кўришди. Спитамен, Муқанна, Темурмалик каби миллий қаҳрамонларимизнинг киндик қонлари томган табаррук заминни ташки душманлардан бир жон-бир тан бўлиб ҳимоя қилишди.

Бу дўстлик ва қардошлиқ граждaн уруши йилларида, мамлакатни индустрлаш ва коллективлаштириш даврида, Улуғ Ватaн уруши йилларида ўзининг енгилмас қудратини намоийш этди. Шу қудратли дўстлик туфайли Ўзбекистон ва Тожикистон жумҳуриятлари қисқа вақт ичида саводсизлик ва қоқоқликка барҳам бериб, Катта Фарғона, Ғузор каналлари, Фарход ГЭСи, Норақ ГЭСи, Термиз-Евон темир йўли сингари йирик-йирик иншоотлар қуришга, Мирзачўл, Қарши, Евон, Катта Ашт, Бешкент чўлларидек қакраган дашт-биёбонларни ўзлаштиришга муваффақ бўлди. Бу каналларни, асрий саҳроларни, йирик саноат иншоотларини халқларимиз бирликда, хашар — халқ қурилиши усули билан қурдилар ва ўзлаштирдилар.

Қайта қуриш шабадалари ҳаётимизнинг барча соҳаларига янгиланиш нафаси олиб қираётган бугунги кунда ўзбек ва тожик халқларининг дўст-биродарлиги умумхалқ ҳаракатидан қут-барақа олмоқда. Халқларимиз ўртасидаги муқаддас дўстлик Улуғ Октябрни, партияннинг ленинча миллий сиёсатини, халқларимиз кўп асрлик тарихи давомида яратган жамики яхши анъаналарни ўзига сингдирган янги социалистик маданиятни тараннум қилмоқда.

Атоқли маданият арбоби, ҳозирги замон тожик шеърятининг классиги, таниқли жамоат ва сиёсат арбоби, халқларимиз ўртасидаги маданий муносабатлар ривожига катта ҳисса қўшган буюқ инсон Мирзо Турсунзода дўстлигимиз манбаларини кўрсатиб, шундай деб ёзган эди:

«Зилол сувли сойлар баланд тоғлардан бошланади. Юксак ва мусаффо ақл-идрок халқларнинг энг яхши муддаоларини ифода этади. Алишер Навоий билан Абдурахмон Жомий дўстлигимизнинг зилол сойлари ўзанини казиб берганлар. Мана шу икки улуғ зот ўзларининг самимий дўстлиги ва маънавий бирлиги намунаси билан кўп асрлар аввал халқларимизга тинчликда биродар бўлиб яшашни васият қилганлар. Жомий билан Навоий бир-бирлари билан ҳамдам бўлганларидек, халқларимиз ҳам бир-бирлари билан ҳамнафас ва мадақкор бўлиб келмоқдалар. Сизларга ҳам, бизларга ҳам нур сочиб турган юлдузлар муштарак бўлганидек, маънавий бой-

ликларимиз ҳам муштаракдир...» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1981 йил 18 сентябрь).

Халқлар дўстлиги — маданиятлар дўстлиги! Адабий ҳамкорлигимиз — абадий ҳамкорлигимиз! Ҳаммамиз учун қимматли бўлган бу сўзлар бугунги кунда ҳаётимиз шиори ва қонунига айланган. Ҳаёт синовларидан ўтган бу иборалар маданият ва санъат ходимларини мамлакатимиз халқлари дўстлиги, қардошлигининг чинакам куйчиси бўлишга ундамоқда. Қардош ўзбек-тожик ёзувчиларининг, санъат усталарининг шахсий алоқалари ва ўзаро дўстона муносабатлари, адабиётларимизнинг яқинлашуви, улар қўлга киритган ютуқларни тарғиб қилиш, бир-бирларининг тажрибаларини ўрганиш ва ўзаро ижодий бойитиш — буларнинг барчаси халқларимиз дўстлигини янада мустаҳкамлаш, кенгайтириш ва чуқурлаштиришга ёрдам беради. СССР халқларининг энг яхши ютуқлари ва ўзига хос прогрессив анъаналари негизида совет халқининг мазмунан социалистик, миллий шакл жиҳатидан хилма-хил, интернационал руҳдаги ягона маданиятини ривожлантиришни ўзининг бирламчи вазифаларидан деб билар экан, партия бу маданият халқларининг ўзаро бир-бирини тушунишга ва яқинлашувига ёрдам беради деб ишонади.

Халқлар ўртасидаги дўстлик Ватанимиз қудратининг негизи, иқтисодий ва социал-маданий қурилиш муваффақиятларининг гаровидир. Ўзбек-тожик халқларининг дўст-биродарлиги мамлакатимиз халқлари буюк дўстлиги-биродарлиги билан уйғунлашиб кетган. Бу дўстлик кўп миллатли Ватанимиз халқлари ўртасида мавжуд бўлган қудратли дўстликнинг нодир бир саҳифаси, ажралмас халқасидир.

Истеъдодли тожик шоири, Рудакий номидаги республика мукофотининг лауреати Шерали Лойиқнинг Самандар Воҳидов таржима қилган қуйидаги шеърни фикримизнинг тасдиғидир:

Биз бир гулхан шуъласи, бир чаманнинг гуллари,
Бир чаманнинг ҳуснига шайдойи булбуллари,
Бир сойнинг сарчашмаси, бир дилнинг орзулари,
Бир қўлнинг бармоқлари, бир куйга оҳангдошимиз,
Ҳамбаҳту ҳамнасиба — қардошу қариндошимиз.

...Бир сознинг торларимиз, пайвастамиз бир жонга,
Бир дарахтининг шоҳлари, боқармиз бир осмонга,
Бир йўлнинг сўқмоғимиз, интилиб бир маконга,
Бир бахтиёр давронга, ҳаммамиз тилақдошимиз,
Маслағу истаги бир — қардошу қариндошимиз.

Бир кўранинг олови чайир тоблади бизни,
Оддий бир куйма эрдик, қилич созлади бизни,
На қавм, на қабила! Миллат деб билди бизни,
Бир дostonнинг байтимиз, бир сафда қадамдошмиз
Ҳамнияту ҳамфикр, қардошу қариндошмиз!

...Камалакка кўз ташла — биз унда турфа рангмиз
Боғбону боғимиз бир, юртга содиқ фарзандмиз,
Ҳар бир қарич ерига, жонимиз-ла пайвандмиз,
Ҳамдавру, ҳамзамона — қардошу қариндошмиз!

АЛОҚАЛАРИМИЗ ЯНГЛИГ АЗАЛИЙ

Ўзбек—тожик халқлари дўстлиги, ёр-биродарлигининг томири асрлар қаърига бориб тақалади. Бу дўстлик азалдан ҳамиша самимий, холисона томир отган. Турмуш тарзининг қарийб бир хиллиги анъаналар ва урф-одатларнинг яқинлиги кўп асрлик тарих, жумладан, адабиёт ва санъат ўзбек-тожик халқларининг тақдири, уларнинг дўстона муносабатлари бир-бири билан қадимдан чамбарчас боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Академик шоир Ғафур Ғулом ўзбек ва тожик халқларининг қардошлиги, дўст-биродарлиги ва адабий ҳамкорлигининг жуда қадим-қадимдан бошланганини шундай ифодалайди:

Қардошлиқ тарихимиз ярқироқ саҳифаси,
Бошланур минг йилларининг тонги отган чоғидан,
Бизга камолот берди она-Ватан сийнаси,
Мард ўғиллар бўй отди Осиё кучоғидан—

Панжакент қазмасининг Вараҳшадан не фарқи бор
Икки тил, икки номли қардош халқ ишидур бу,
Суғдийларнинг авлоди ака-ука беғубор,
Бундан ким фарқ ахтарса, тарихда бўлур кулгу.

Ўзбек ва тожик халқлари аллақачонлар — узок асрлардаёқ ўзларининг юксақ даражадаги оригинал адабиётини юзага келтирган эдилар. Бу халқлар оғзаки ижодидаги муштараклик, энг аввало, тожикларда ҳам, ўзбекларда ҳам Мулло Насриддиндек доно, ҳозиржавоб қулдирувчининг, Гўрўғлидек сарқарданинг, Тоҳир ва Зухра, Фарҳод ва Ширин сингари ҳақиқий ишқ фидойиларининг машҳурлигида кўринади. Халқ эртак ва кўшиқларининг теран мазмун-мундарижасида, ўйноқилиги ва раволигида, сюжет ва мавзуларнинг муштараклигида кўзга ташланади. Ўзбек халқида мавжуд бўлган эртаклар тожик халқи ижодида ҳам учрайди. Ўзбек халқ оғзаки ижодида муҳим

ўрин тутган «Гўрўғли» циклидаги дostonлар тожиклар орасида кенг тарқалган. Бугина эмас, профессор И. С. Брагинскийнинг таъкидлашича, тожик халқи ўзбекча «Алпомиш» таъсирида ўзининг оригинал «Алпомиш»ини ҳам яратган. Адабиётшунос олимнинг қайд этишича, Юсуф Хос Ҳожиб Боласоғунийнинг «Кутадғу билиг» асари Абулқосим Фирдавсийнинг машҳур «Шоҳнома» асари вазнида, яъни арузнинг мутақориб баҳрида ёзилган. Бу мисол туркий тилли ва форсий забон халқлари ўртасида X-XV асрлардаёқ адабий алоқалар мавжудлигидан далолат беради.

Адабиётшунос С.Олимов адабий алоқаларимиз тадқиқотчиси Х.Ҳомидовнинг «Боқий бўстон таровати» рисоласига ёзган тақризида Фирдавсий ва ўзбек адабиёти темасида мулоҳаза юритиб шундай хулосага келади: «Бундан роппа-роса минг йил муқаддам «Шоҳнома», ким билади, балки унинг шоҳ сатрлари битилмокда эди. У минг йилдан буён форсий туркий эпик шеъриятнинг сарчашмаси бўлиб, шоиру адибларга илҳом бериб келаётгани билан ҳам «Шоҳ китоб!». Ҳар қандай даҳо санъаткор фақат ғоялари, мавзулари, услуби, поэтикаси эмас, адабиётнинг умумдаражасини кўтаргани, сўз қудратини бир қур оширгани билан ҳам ўзидан кейингиларга салафлик қилади, камида мусобақага «чорлаб», халафларда адабиётни янги поғоналарга олиб чиқиш туғёнини уйғотади, улар қалбига «Эмас осон бу майдон ичра турмок» (Навоий) ғулғуласини солади. Туркий шеъриятдаги «илк бадий дoston» (К. Каримов) — «Кутадғу билиг» қисман Фирдавсий билан ижодий беллашувнинг меваси эканини Юсуф Хос Ҳожибнинг ўзи ҳам уқтиргандек бўлади, буни Фитрат ҳам таъкидлаган» (Олимов С. Минг йиллик чашма. — «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1989 йил 8 сентябрь).

Юсуф Хос Ҳожибдан кейин яшаган ўзбек шоирлари ҳам форс-тожик адабиётини яхши билганлар, ундан баҳраманд бўлганлар. Баъзилар эса форс-тожик тилида бадий асарлар яратиб, тожик адабиётини бойитганлар. Жумладан, **Хоразмий «Муҳаббатнома»сининг айрим боблари** форс-тожик тилида яратилган. Адабий ҳамкорлик анъаналарининг меваси бўлган бундай прогрессив ходи сада халқларимизнинг бир-бирларининг тили ва маданиятига бўлган муҳаббати, хурмати ўз ифодасини топган. Еки:

Жаҳоннинг шодлиги йиғилса бутун,
Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун

каби гўзал байтлар муаллифи — тожик халқининг абадий барҳаёт фарзанди Абу Абдулло Рудакий ижодида ҳам кўпгина ўзбек сўз иборалари учрайди. Шоир ўз лирик шеърларида туркий тилли Тароз (ҳозирги Жамбул) гўзалларига, Бухоронинг сарвқомат қизларига кўнгили қўйишни ҳар қандай саждаю ниёз қилишдан афзал кўради. Бугунги кунда дўстлик мушоиралари, дўстлик базмлари шоирнинг юкоридаги байтисиз ўтмас экан, аслидан хабардор бўлмаган ўзбек шеърият мухлислари бу таржима қилинган байтни ўз халқининг бойлиги деб ҳисоблайди. Бу эса сўнмас шеъриятнинг мангу таъсирига ёрқин мисолдир.

Шунингдек, Хайём, Саъдий, Ҳофиз, Камол Хўжандий сингари форс-тожик адабиёти классикларининг асарлари ўзбек классик поэзиясининг юксалишида маълум даражада ижобий таъсир кўрсатган Аҳмад Яссавийнинг «Ҳикматлар», Рабғузийнинг «Қиссасул-анбиё», Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайхо» сингари асарлари ва кўпгина бошқа асарлар файзли адабий алоқаларимиз маҳсулидир.

Буюк озарбайжон шоири Низомий бошлаб берган ҳамсачилик анъанаси Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий дostonларида бир хилда эҳтиёткорлик билан ижодий давом эттирилиши ҳам ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликнинг ёрқин мисолидир. Уларнинг ҳар бири яратган «Ҳамса» ва «Ҳафт авранг»да XV аср ўзбек ва тожик халқи тарихий тараққиётининг долзарб масалалари — адолат, инсоф, одамгарчилик, дўстлик ҳақидаги прогрессив ғоя ва қарашлар ўз аксини топди. А. Навоий айтган

Одами эрсанг демагил одами,
Оники йўқ халқ ғамидин ғами.

Еки:

Улки киши ўлмагидин шод эрур,
Гўркану ғосилу жаллод эрур.

Еки:

Ҳунарни асрабон неткумдур охир,
Олиб туфроққа му кетгумдур охир.

Яна:

Менга не ёру ошиқлик хавасдур,
Агар мен Одам ўлсам ушбу басдур.

каби афоризмлари ҳар икки — бир-бирига устозу бир-бирига шогирд аллома ижоди мазмунини ташкил этди.

Ўзбек ва тожик халқларининг азалий дўстлиги ҳақида гап кетганда, албатта, халқларимиз қардошлигининг рамзи сифатида Алишер Навоий ва Абдурахмон Жомий-

ларнинг табаррук номлари тилга олинади. Чунки Жомий билан Навоий доим бир-бирининг асарини ўқиб, бамаслаҳат ижод қилишган, бир-бирига кўмак, маслаҳат беришган. Бу улуғ зотларни бир-бирига яқинлаштирган омиллар жуда кўп. Булар, энг аввало, устозу шогирднинг гоёвий-эстетик диди, дунёқараши, маънавияти ҳамда ингликдир. Шунинг учун ҳам бу икки улкан ижодкорнинг дўстлиги, ўзаро ҳамкорлиги ва оилавий муносабатлари ҳақида ёзма ва оғзаки адабиётимизда кўплаб мисоллар, ишончли ақидалар ва ашъорлар бор.

Буюк ўзбек шоири ва мутафаккири А. Навоий ўзининг бир рубойида ўзининг устози, тожик халқининг улуғ алломи ижодкори А. Жомийни шундай эҳтиром билан васф этади:

Ё раб, бу маоний дуррининг уммони,
Бу донишу фазл гавҳарининг қони.
Қим айладинг онинг олам ажли жони,
Олам элига бу жоннинг тут арзоний.

Навоийдек улуғ шоир ва мутафаккирга пир бўлган Жомий фазлу ҳунарда ҳам ягона эди. У фақат шоир сифатида эмас, улуғ файласуф, диний арбоб, сиёсатдон сифатида ҳам ўз замонасининг муътабар шахси бўлган. Шунинг учун ҳам Навоий ўз устозидан фахрланиб: «Алар васфида хома тили лол ва тил хомаси шикаста мақолдур», дейди. Қуйидаги мисралар ҳам унинг Жомийга берган самимий таърифидир:

Агар пил ўлса Хисрав ё Низомий,
Эрур юз пил чоғлиғ пил Жомий.

Ўз асарларида дўстлик, ҳамкорлик, адолату эҳсон, ишқу муҳаббат, покизалик ва осойишталикни тарғиб этган Абдурахмон Жомий ўзининг шогирдидаги фазилатларни юқори баҳолаётган, унинг ижодий муваффақиятларидан фахрланарди. Шунинг учун ўзининг «Баҳористон», «Нафоҳат-ул-унс» ва бошқа бир қатор асарларида Навоийни ниҳоятда улуғлайди. «Ҳафт авранг» таркибидаги дostonларда Навоий «Хамса»сига кенг тўхталиб, бу шох асарни Шарқ халқлари адабиётларида яратилган асарлардан юқори кўяди, сўз санъатининг буюк намунаси сифатида қадрлайди. Яхши ҳам Навоий ўз «Хамса»сини туркий тилда яратди, агар форс тилида бўлса, менга сўз айтишга мажол қолмасди, деб шогирдини улуғлайди:

Туркий тилда доғи нақш келди ажаб,
Ҳатто сеҳргарлар боғладилар лаб.

Бувдай ёқимли нақш туширган қалам,
Бошига офарин ёғдирсин олам.
Кечирсин форсийда гавҳар терганлар,
Дарий тилда дур, ғазна берганлар.
Бунинг тили ҳам гар бўлганда дарий,
Мажолсиз коларди уларнинг бари.
Бу мўъжиза мезон ўлчаसा агар,
Ким бўлар Низомий, Хусрав ким бўлар?

(Ш.Шомуҳамедов таржимаси).

Алишер Навоий ўзининг кўпгина асарларининг дунёга келишида туртки бўлган омиллардан бири мавлоно Жомий эканлигини таъкидлайди У устозининг «Нафоҳат-ул-унс» асарини айрим тўлдиришлар билан «Насойим-ул-муҳаббат» номида ўзбек тилига таржима қилди. Жомийга бағишлаб «Хамсат-ул-мутаҳаййирин» деган илмий асар яратади. Бу асар Шарқ адабиётида Жомий тўғрисида ёзилган биринчи йирик илмий тадқиқотдир. Айниқса, унинг мана бу сатрларида устози, дўсти ва маслакдоши А.Жомийга нисбатан ифтихор, хурмат-эҳтиром ҳисси ғоят самимий ўз ифодасини топган:

Ул сафо аҳли покфар Жомий,
Покфар жому пок фаржоми.
Ул якин сози дастгир манга,
Қиблау устоду пир манга—
Ки тутубдур жажонни таснифи,
Назм девону наср таълифи.

Чиндан ҳам бу икки буюк зотнинг ўзаро самимият ва қадрият, ҳамкорлик бобидаги муносабатлари одамийлик ҳақидаги нодир бир дастурдир. Унда бу икки аллома ижодкорнинг дўстлиги, ижодий ҳамжиҳатлиги, ўзбек ва тожик халқлари дўстлиги, яқинлиги тимсоли сифатида яққол намоён бўлади. Шунинг учун ҳам уларнинг замондошлари ва кейинги давр адабиёти вакиллари улар ижодидан озиқланиб, баҳраманд бўлишган. Беҳзод, Хотифий, Осафий, Сухайлий каби сўз усталари ўзларини Жомийнинг камтарин шогирдлари санаган бўлсалар, Зайниддин Маҳмуд Восифий, Давлатшоҳ Самарқандий, Қамолиддин Биноий сингари тожик классик адабиёти намоёндалари ижодига Навоий асарлари баракали таъсир кўрсатган. Бу икки томонлама адабий таъсир масаласига Лутфий ва Жомий ижодий дўстлиги ҳам ёрқин бир мисолдир. Лутфий охирги ғазалини тугатишга улгурмаслигини англаб, Жомий битириб, ўз девонига қўшсин, деб васият қилиши ва Жомий томонидан бу васият бажо келтири-

лиши алоқаларимизининг самимий ва беғубор эканлигини исботлайди.

Қисқаси, Жомий ва Навоий икки халқ ўртасидаги буюк дўстлик кўпригига мустаҳкам тамал тошини қўйишди. Бу олтин кўприкдан кейинчалик минглаб келажак авлодлар оқими ўтди, баҳраманд бўлди. Буюк инқилоб бу авлодлар манглайини ёруғ этди, улар йўлига ойдинлик ато қилди, ўзгача фойз, ҳаётбахш шуқуҳ бағишлади. Шунинг учун ҳам Жомий ўзбеклар учун қанчалик қадрли бўлса, тожиклар учун Навоий ҳам шунчалик азиз. Шу боисдан Ўзбекистонда ҳам Жомийнинг 575 йиллиги шуқуҳ ва тантана билан кенг нишонланди. Жомий тўйига муносиб тўёналар тайёрланди: газаллар гулдастасидин тузилган янги китоб, «Жомий ва Навоий» номли ўзбек, тожик ва рус тилларида битилган альбом, жомийшуносларнинг туркум асарлари нашр қилинди. Айни кунларда эса Ўзбекистонда бўлганидек Тожикистонда ҳам улуғ Навоий таваллудининг 550 йиллигига кенг тайёргарлик ишлари амалга оширилмоқда.

Фафур Гулом ўзининг «Шарқнинг буюк шоир ва мутафаккири Абдурахмон Ибн Аҳмад Жомий» номли мақоласида бу икки улуғ зот ҳақида мулоҳаза юритиб, адабий алоқаларни, айниқса, ёзувчилар ҳамкорлиги ва ўзаро таъсирини ўрганганда уларнинг ғоявий-эстетик яқинлигини таянч нуқта қилиб олиш кераклигини уқтиради: «Жомий билан Навоий ўртасидаги муносабатлар асосида бу сиймони етказган халқлар ўртасидаги самимий қардошлик муносабатлари, орзу-истак яқинлиги, интилиш ва мақсад бирлиги ётади... Жомий билан Навоий ўртасидаги ўзаро муносабатлар доираси кенг ва рангбаранг бўлган. Бу муносабатлар орасида ижодий ҳамкорлик, айниқса, ажралиб туради. Бу соҳада улар ўртасида яқинлиқнинг вужудга келишида ҳар иккала шоирнинг дунёқараши, ғоявий позициясидаги яқинлиқ, шоирнинг бурчи ва адабиёт, санъатнинг вазифаларини тушунишдаги ўхшашлик, идеалларидаги монандлик ҳал қилувчи роль ўйнаган. Ҳар иккала шоирнинг асосий мавзулари халқпарварлик, гуманизм, одамийликни улуғлаш, ёзувлик ва жаҳолатни қоралаш, яхшилик ва адолатни мадҳ этиш, инсоний муҳаббатни қуйлаш, инсон ҳис-туйғуларини ифодалаш бўлган».

Фафур Гуломнинг бу фикри катта илмий, амалий аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам ўтмишда форсий ва туркий тиллардаги бадий ижод ўзаро эгизак адабиётлар тарзида камол топган экан, классик адабиётимиз намоян-

далари ижодини бир-биридан тамомила ажратиб олиб тадқиқ қилиш бир томонлама хулосалар чиқаришга олиб келади. Адабий меросимизни ҳар томонлама аниқ ўрганиш қиёсий-типологик йўналишни тақозо этади.

Атоқли совет ёзувчиси Чингиз Айтматов ташвиқтарғиб этаётган икки тиллилик тенденцияси ҳар бир миллат намояндаси ўз она тилисидан ташқари миллатлараро дўстона муносабатлар воситасига айланган рус тилини билиши зарур, деган фикр жамиятимизни демократлаштириш тобора чуқурлашиб бораётган бир шароитда, сўзсиз, қўллаб-қуватлашга арзирлидир. Чунки икки тиллилик инеонни ўз она тилисини бекаму кўст, мукамал билишга, шу билан бирга қўшни халқ тилининг бой имкониятларидан баҳраманд бўлишга ундайди. Миллий ифтихор, ҳис-туйғусини интернационалистик ҳис-туйғу билан боғлайди.

Икки тиллилик тенденцияси социалистик миллатлар қардошлик оиласига жипслашган шароитда «ён қўшни — жон қўшни» бўлиб яшаётган халқлар дўстлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Бу янги тенденциянинг ёрқин мисоли кўп асрлик тарихга эга бўлган ўзбек-тожик ижодкорларига хос зуллисонайнлик анъанасидир.

Ўзбек ва тожик халқлари адабиётининг тарихий тараққиёти давомида икки тилда ижод қилувчи ижодкорларнинг сони тобора кўпая борган. Зуллисонайнлик анъанаси XV-XVII асрларда ва XIX асрларнинг биринчи ярмида, айниқса, ривожланди. Бу ижодий ҳамкорлик анъаналарини давом эттиришда XVI аср шоир ва ёзувчиларидан Восифий, Биноий, Захириддин Бобур, Мажлисий, XVII XXIII асрларда эса Машраб, Турди, Нишотий, Вафой сингарилар ўз улушларини қўшдилар. XIX асрнинг бошларига келиб эса, адабий алоқаларнинг доираси янада кенгайди. Бу даврда яшаган айрим шоирлар ижодини фақат бир адабиёт билан боғлаш етарли бўлмай қолди. Адабиётшунос олим И.С.Брагинскийнинг таъкидлашича, бу даврдаги бир қатор ёзувчиларни ўзбек-тожик ёки тожик-ўзбек адиблари деб аташ тўғрироқ бўлади. (Қаранг: Брагинский И. С. К изучению узбекско-таджикских литературных связей // Взаимосвязи литературы Востока и Запада. — Москва, 1961, 55-бет).

Чиндан ҳам XVIII аср охирида ва XIX асрнинг биринчи ярмида бу икки халқ ўртасидаги адабий алоқалар ниҳоят тараққий этди, иккала адабиётнинг ривожланишига баробар улуш қўшган шоирлар етишиб чикдилар. Махмур, Гулханий, Ҳозик, Маъдан, Шавкий, Истаравшаний, Муж-

рим, Нозил сингари кўп сонли бадий сўз ижодкорлари ўтмиш ўзбек ва тожик адабий анъаналари мактабида товланиб, икки тилда ижод этиш билан иккала халқ адабиётининг вакилларига айландилар. Айни пайтда Хиромий, Огаҳий, Мунис сингари адиблар форс-тожик тилидаги бадий-тарихий ва панд-ахлоқ руҳидаги асарларни ўзбек тилига таржима қилиш билан бу алоқаларни янада ривожлантирдилар.

Шуни алоҳида уқтириш керакки, классик адабиётларимизда, айниқса, XVIII-XIX аср адабиётлари бадий сўз усталари ижодида юксак поғонага кўтарилган зуллисонайнлик анъанаси тасодифий ҳодиса эмас. Балки бу нодир кўриниш ўзининг мустаҳкам ҳаётий заминига, қадимий замонларга бориб тақаладиган тарихий илдизига эга. Икки қардош халқ ҳаётининг бир-бирига яқинлиги, ери-ерига туташлиги, дили-дилига пайвандлиги, қалб тегишининг ҳамоҳанглиги ана шу ҳодисанинг реалистик заминини ташкил этади.

Халқларимиз адабиёти тарихида муҳим мавқе ва аҳамиятга эга бўлган XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошлари адабиёти ҳам адабий муносабатларимиз тарихида энг буюк босқич ҳисобланади. Бу даврда адабий алоқаларимиз кўлами кенгайди, у янги форма ва хусусиятлар касб этиб бадий таракқиётга кучли таъсир кўрсата бошлади. Шу асрларда яшаб ижод қилган тожик шоирларидан Асирий, Фаҳрий Румоний, Зуфархон Жавҳарий, Сайидахмад Ажзий, Иброҳим Журъат, Сайидахмад Васлий каби шоирлар ўзбек сўз усталари билан дўстона алоқалар боғлаб, ўзбек тилида асарлар яратишди. Ўзбек шоирларидан Муҳаммад Аминхўжа Муқимий, Убайдулла Завкий форс-тожик тилида асарлар ижод этишди. Зокиржон Фурқат эса Қашқарда форсизабон шоир Тажаллий билан дўстлашиб, адабий алоқаларимиз таракқиётига салмоқли ҳисса қўшди. Дилшоди Барно, Анбар отин, Қамбархон Хўжандий, Муаззамхон сингари хотин-қиз шоиралар икки тилда шеърлар ёзиб, адабий алоқаларимиз тарихида янги порлок саҳифаларни очиб бердилар.

Масалан, самарқандлик шоир Абдулкарим Сипандий ўз маҳбубасига бўлган самимий муҳаббатини шундай ифода этади:

Нури чашми ман бирафту боз келгин ёнима,
Сўхтам аз дасти ту, раҳм айла куйган жонима.
Як назар кун сўи ман, ўлдурма мандек бандани,
Тири ишкат мекушад, зомин бўлурсан конима.

Шуни алоҳида қайд қилиш керакки, XIX асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиё Россияга қўшиб олинган бир тарихий шароитда ўзбек-тожик халқлари ўз тақдирини рус халқи тақдирига боғлади. Бу ўз ўзидан Бухорода Аҳмад Дониш бошлиқ маърифатпарвар реалист каламкашлар, Туркистонда эса Фуркат, Муқимий, Завқий, Аваз Ўтар каби демократик йўналишдаги шоирлар ижодий-адабий фаолиятининг кенг қулоқ ёйишига имконият яратди.

Тожик ва ўзбек халқларининг қадимий дўстлиги ҳақида ўзбек ёзувчиси Асқад Мухтор шундай деб ёзади: «Бу дўстликнинг кўп асрлик катта йўлида биз икки нуроний сиймони кўрамиз. Абдурахмон Жомий билан Алишер Навоийнинг улуғ меҳрибонлиги халқларимиз ўртасидаги қон-қардошликнинггина эмас, тарихий тақдиримизнинг ҳам рамзи эди. Бу меҳрибонлик бутун беғуборлиги, эзгу эҳтироми билан асрлар оша давом этди. Тарих имтиҳонларида улғайди. Дўстликнинг бу узок ва шонли йўлида биз икки халққа баробар садокат билан фарзандлик қилган буюк одамларни, сўнгра эса икки халқнинг бир хил эҳтиёжларини пайқаб, ёнма-ён қадам босган сиймоларни кўрамиз. Фуркат билан Дониш маърифат машъалини, улуғ Россия билан дўстлик машъалини баробар кўтардилар. Айний билан Ҳамза эса революцион поэзия байроғини кўтариб кифтма-кифт қадам босдилар» (*Қаранг: Иноғомов Р. Маданиятларимиз байрами. — «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1981 йил 11 сентябрь*).

Хуллас, ўзбек-тожик адабиётлари ўз тараққиёти тарихида ўзаро бир-бири билан хилма-хил формаларда алоқада бўлганлар. Шунинг учун ҳам адабиётларимиз тарихини маълум маънода халқларимизнинг ўзаро алоқалари тарихи дейиш тўғрироқ бўлади. Аммо бу, ҳар хил шаклда давом этган, бир-бирини бойитган, бир-бирининг тараққиётига турлича таъсир кўрсатиб келган. Ўзбек ва тожик халқларининг адабий алоқалари ва ҳамкорлиги тарихига қилинган бу қисқача экскурс совет адабиётшунос олими Г. И. Ломидзенинг қуйидаги фикрини яна бир маротаба исботлайди:

«Совет Иттифоқида юздан ортик миллатлар, халқлар яшайди. Биз билан бир заминда яшайдиган халқлар, одамлар ҳақида билганларимиз етарлими? Халқлар бошқа халқлар билан алоқа қилмай, улар билан тажриба алмашмай, уларни ўрганмай ва улардан ўрганмай ёлғизликда ҳаёт кечиролмайди. Алоқасиз тараққиёт йўқ, ҳаракат йўқ, нормал «қон айланиши» йўқ. Худбинона

махдудлик, ер куррасининг ҳаётидан, унинг ташвишлари ва қувончларидан юз ўгириш, уфқнинг торайишига, жонли ҳаёт дарёсининг қуриб қолишига олиб келади. Истаган халқда ўрганса арзийдиган нарсалар бор. Халқнинг миллий маданий бойлиги бошқаларнинг ҳам мулкига айланганда бир халқнинг тарихий тажрибаси ва муваффақиятлари бошқа халқлар томонидан ҳам актив ўзлаштирилганда, уларнинг миллий маданиятининг қай бир белгиларини, қай бир хусусиятларини ривожлантирувчи муҳим омил бўлиб кўринганидагина ўзининг мангу қимматини тўла-тўқис намоён этиди» (Ломидзе Г. Буюк муштараклик туйғуси. — Тошкент: Еш гвардия, 1980, 54-бет).

Дарҳақиқат, ҳозирги пайтда мамлакатимизда янги тарихий ўмумийлик — совет халқи шаклланган бир шароитда миллий маданиятлар ва адабиётларнинг ўзаро бойиши жараёни ҳам жуда тез содир бўлмокда, янгича кўринишда кўзга ташланмокда, ана шу янги ўмумий муштараклик Совет ҳокимияти йилларида адабий алоқа ва ўзаро таъсир масалаларимизга ҳам янгича маъно ва мазмун бағишламокда.

ҚАРДОШЛИКНИНГ НУРЛИ САҲИФАЛАРИ

Кейинги йилларда адабиётларимизнинг ўзаро алоқасини мустаҳкамлаш борасида улкан тажриба орттирилди, бир-биримизни яхши билиб олишга ёрдам берадиган ва бу билан ўзини ҳам, ўз миллий адабиётини ҳам ижодий бойитадиган кўп янги шакллар топилди. Бу файзли кўриниш ўзбек-тожик халқлари адабиётларидаги алоқалар ва ўзаро таъсир масалаларида ҳам яққол намоён бўлмокда.

Инқилобдан кейин Садриддин Айний ва Ҳамза Ҳакимзодалар икки тилда ижод қилиш анъанасини кенг ривожлантириб, адабий алоқаларимиз тарихида порлоқ саҳифалар очдилар. XX аср бошларида Россияда кучайган инқилобий ҳаракат Ўрта Осиё шаҳар ва кишлоқларидаги меҳнатқашлар оммасини уйғотиб, озодлик курашига чорлаган паллада Ҳамза ва Айний инқилобий поэзияси бор овоз билан янгради. Ҳамзанинг революцион кўшиқларидаги:

Ишчилар уйғон, уйғон
Сенга яшашга етишди замон.
Неча асрлар ухладинг ётиб,

Кумушдек танинг балчиққа ботиб
Бир парча куйган қора нон учун
Ешлик чоғингда ўз кучинг сотиб.
Ишчилар уйғон, уйғон
Сенга яшашга етишди замон!

мисралари Садриддин Айний «Байналмилал марши» даги:

Уйғон, дунё ишчиси, турғил,
Яқинлашди ойдин кунлар.

Еруғ дунёга чиқ, ғайрат қил!
Кўп кўрдинг қоронғу тунлар.

Дунёни буз! Янгитдан тузат!
Керак эмас эски дунё!

Золимлар дунёсин титрат!
Мазлумлар кўрсиңлар сафо!

хитоб ва чакириқларни ифодаловчи сатрларга жўр бўлиб жаранглади.

Устоз С. Айний кўпчилик асарларини аввал тожик тилида, сўнг эса ўзи уларни ўзбек тилида қайта ёзиб чиқди. Шунингдек, унинг дастлабки ўзбек тилида яратган, сўнг эса тожик тилида қайта ишланган асарлари ҳам оз эмас: «Бухоро жаллодлари», «Киз бола ёки Холида», «Қулбобо ёки икки озод» повестлари, «Қуллар» романи, А. Навоий ижоди ва маданият масалаларига доир мақолалар... Шуниси диққатга сазоворки, устознинг бу асарлари бошқа тилда қайта ёзиш жараёнида бадий жиҳатдан янада мукамалроқ чиққан. Ўзбек ва тожик халқлари тарихи, урф-одатларини чуқур билиш ёзувчи асарларининг ҳаётийлигини таъминлаган.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ёшлиқдан Ҳофиз, Саъдий, Жомий, Бедил каби улкан тожик классик адабиёти намояндалари асарларини кунт билан мутолаа қилди. Тожик тилини яхши билган Ҳамза кўпгина тожик ижодкорлари билан дўстона алоқада бўлди. Улардан ўрганди ва ўз навбатида уларга адабий таъсир ўтказди. Ҳамзанинг 1905-1914 йиллар орасида яратилган шеърларини ўз ичига олган «Девони Нихоний» тўпламида тожик тилида ёзилган ўн бир ғазал ва бир муҳаммас мавжуд. Инқилобдан олдинги даврларда нашр қилинган айрим газета ва журналлар саҳифаларида ҳам унинг тожикча шеърлари кўзга ташланади.

Профессионал театрларимиз шаклланиб, тараққий этишида ҳам миллий интеллигенциямиз илғор намоянда-

лари — Ҳамза ва Айнийларнинг роли салмоқлидир. Шунинг учун ҳам тожик халқи Ҳамза номини доимо ҳурмат билан тилга олади. Тожикистонда унинг асарларини асл нусхада ҳам, таржимада ҳам севиб ўқийдилар, унинг ажойиб сахна асарларини завқ-шавқ билан томоша қиладилар.

Ҳамза инкилобдан олдинги даврларда ҳам, Совет ҳокимияти йилларида ҳам Тожикистоннинг кўпгина шаҳар ва қишлоқларида, жумладан Конибодом, Исфара, Хўжанд, Ўратепада кўп марта бўлган. Унинг раҳбарлигида Туркистон fronti сиёсий бўлими қошида ташкил этилган Кизил Армия агитпоездидаги гурӯҳ бу жойларга тез-тез ижодий сафарларга чиқар эди. Турли намойишлар, концертлар орасида Ҳамза сўзга чиқар, даврнинг муҳим сиёсий масалаларини тушунтириб берар, санъат ва адабиёт ҳақида гапирар, ўз шеърларидан намуналар ўқиб берар эди.

Шунингдек, Ҳамза конибодомлик ўқитувчилар Қаримжон Ҳусейнзода, Қулихон Осимий, исфаралик Абубакр Отахонов, Қарим Тиллаев, Тожибой Исроилов, Дадахон Шариповлар билан мустаҳкам дўстлик муносабатларини ўрнатган эди. Бу дўстлик ва ҳамкорлик самараси сифатида 1922-1924 йилларда Хўжанд ва Исфара ҳаваскор театрлари «Бой ила хизматчи» драмасини сахнага қўйди. Кейинчалик эса бу дастлабки сахна асари кўпгина тожик театрлари ижодий коллективларининг сеvimли асарига айланди.

Агар Тожикистонда театр санъати тараққиётида, шунингдек, тожик драматургиясининг шаклланишида Ҳамзанинг роли катта бўлса, ўзбек театрининг тараққиётида, айниқса Ҳ. Олимжон номидаги Самарқанд музыкали драма театрининг ғоявий-бадий жиҳатдан юксалишида устоз Айнийнинг хизмати каттадир. Устознинг театр ходимлари билан ўрнатган дўстона муносабатлари ва ижодий ҳамкорлиги самараси сифатида унинг дастлабки ва ягона сахна асари — «Лизочка — Лизахон» сатирик комедияси яратилиб, Ўзбекистон сахна санъатининг 25 йиллигига бағишланган эди.

Устоз Айний умрининг охиригача ўзбек драматурглари, актёрлари билан дўсту ҳамкор бўлиб қолди. Ғоявий-бадий жиҳатдан етук асарлар яратиш бобида улардан қимматли маслаҳатларини аямади. Масалан, атоқли адиб Комил Яшин ўзининг ижодий ўсишига С. Айний катта таъсир кўрсатганини самимий миннатдорчилик билан эслаб ўтади. Яшиннинг «Ўртоқлар», «Ёндирамиз», «Тор-

мор» пьесалари, «Бўрон», «Улуғ канал» каби опера либреттолари ва бошқа асарлари Айнийнинг кескин, талабчан ҳукмидан ўтган. Бу асарлардаги воқеаларнинг реалиги қахрамонларнинг ҳаққонийлиги, драматизмнинг кучлилиги, замон билан ҳамнафаслик С. Айнийга жуда маъқул тушган. Устоз бу асарлар ҳақида «ўзига бениҳоя яқин нарсалар хусусида гапиргандай зўр ҳаяжон ва кизиқиш билан фикр юритар, мулоҳазалари қатъий эди», деб эслайди кейинчалик К. Яшин зўр эҳтиром билан.

Агар устоз Садриддин Айний К. Яшиннинг драматурглик фаолиятига катта таъсир ўтказган бўлса, кейинчалик Комил Яшиннинг тожик драматургиясининг юксалишида кўрсатган хизматлари ҳам сезиларли бўлган. Таниқли адиб М. Турсунзоданинг таъкидлашича: «Бутун Советлар Осиёси уни (К. Яшинни — А. С.) яхши билади. Яшиннинг ўзи жуда ювош одаму лекин драматургияси ғоят ўткир. Бошқалар кўриб, қоғозга туширолмаган нарсаларни Яшин ҳам кўрди, ҳам қоғозга туширди.

Унинг пьесалари 20-йилларнинг охирларидаёқ фақат Ўзбекистон театрларидагина эмас, балки Тожикистон ва Совет Шаркидаги бошқа республикаларнинг театрлари репертуарларидан ҳам мустаҳкам ўрин эгаллади. Биз Яшиннинг ҳар бир янги пьесасини ҳаяжон билан кутиб оламиз».

Тожикистонда профессионал театр ташкил этиш, ундаги асарларнинг ғоявий-бадиий жиҳатдан юксалишида ҳам дастлаб ўзбек актёрлари, режиссёрлари, драматурглари ва композиторларининг дўстона ҳамкорлиги ва бир-бирига ёрдами сезиларли бўлган. Биргина мисол. Тожикистон театрини ташкил этиш йилларида Ҳамза номидаги театрдан режиссёрлар Ҳамид Маҳмудов, Фатхулла Умаров, актёрлар Софияхоним Тўйбоева, Оқил Зиёев, Бухоро хаваскорлик ва профессионал театрларидан Миркарим ва Абдурахмон Саидовлар, Гулчехра Бақоева, Ҳамид Сайидахмедов, Асли Бурҳонов, Ҳожикул Раҳматуллаев, Самарқанд музикали драма театридан раққоса Офтобхон Исомова, композиторлар Аъзам Камолов, Зиёдулло Шахидий, Насимхон Пўлодов, артистлар Тўтихон Ғаффорова, Аҳад Сулаймонов, Муҳаммад Халилов, Шариф Жўраев, Бурҳон Тўраев, Ҳожи Аҳмедов, фарғоналик Муҳаммаджон Қосимов каби кўпгина ажойиб талантли санъаткорлар бирин-кетин ишга таклиф қилинганлар. Уларнинг фидокорлиги туфайли янги ташкил этилган икки тожик театри — А. Лохутий номидаги драма (ҳозир академик) театри ва А. Лохутий номидаги

музикали драма театри (ҳозир С. Айний номидаги Тожикистон давлат опера ва балет академик театри) муваффақиятли иш бошлади. Айни пайтда кўпгина тожик драматурглари, артистлари, кинорежиссёрлари Ўзбекистон олий ўқув юртларида таҳсил кўрдилар. Бу икки томонлама ўзаро таъсир, ижодий ҳамкорлик ва ҳамжихатлик, бир-бирини бойитиш санъатларимиз тараққиёти учун битмас-туганмас сарчашма бўлиб қолди.

Ўзбек ва тожик халклари адабий алоқалари тўғрисида гап кетар экан, бу алоқа ҳамиша икки ёқлама бўлганини, ташаббус бирдек икки томондан баробар чиққанини қайд этиш жоиз. Икки ёки кўп етук халқлар адабиёти ўртасидаги муносабатлар ўзига хос ўзаро таъсир этиш ва бир-бирини бойитиш асосида шаклланади. Адабий анъаналарнинг муштараклигига бир ёқламалик билан ёки фақат тақлид билан эришиб бўлмайди. Адабий таъсир қилувчининг истак-хоҳиши билан эмас, балки адабий анъаналар, адабий кашфиётларнинг муштараклиги, чегара билмаслиги, хусусий характерга эга эмаслиги оқибатида юз беради.

Шарқ поэзиясининг улкан намояндаси Абулқосим Лоҳутий ижоди ҳам бундан мустасно эмас. Бу таникли тожик шоири — кўпгина ўзбек адабиёти намояналари билан дўст, ака-ука тутинган эди. Унинг Самарқанд, Тошкентга қилган ҳар бир ташрифи ижодкорларимиз учун чинакам адабиёт байрами эди. Адиб бундай учрашувларда ёш ижодкорларга маслаҳатлар берар, йўл-йўриқлар кўрсатар эди. Шунинг учун ҳам Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Зулфиялар уни устоз деб аташар, асарларидан олам-олам завқ-шавқ олишарди. Ана шу адабий таъсир, алоқалар маҳсули сифатида улкан Шарқ поэзиясининг сарвари А. Лоҳутий «Менинг ижодий тажрибам ишчи адибларига» номли китобини яратди. Тошкент ишчи адиблари билан бўлган суҳбатларни ўз ичига олган бу китоб Тошкентда рус тилида нашр қилинди.

Устоз Ғафур Ғулом Лоҳутийнинг 1923 йилда ёзган «Кремль» поэмасини ўзбек тилига икки мартаба, икки хил вазнда ағдарганлиги Абулқосим Лоҳутийнинг ўзбек ижодкорлари билан чинакам ижодий ҳамкорлик қилганини тасдиқлаб турибди. Ўзбек адиби А. Лоҳутий билан бўлган дўстона муносабатларини «Дўстимни эслайман» мақоласида шундай тасвирлайди:

«Муҳтарам устозимиз Айний ва А. Лоҳутий менинг уйимни ўз уйлари деб билардилар. Уларнинг Тошкент-

даги кўнок жойлари менинг уйим бўлгувчи эди. Бизнинг учрашув пайтимиздаги суҳбатлар кўпинча мушоирага айланиб кетар эди. Мушоира сўзини бу ерда бошқача англаш керак. Биз тўсатдан байтлар ва тўртликлар тўкувчилар эмас эдик. Биз равиягўй (бир йўналма, бир мазмунда айтилган шеърларни ўкувчи) эдик. Бизнинг суҳбатимизда Хайём, Саъдий, Хофиз, Лутфий, Алишер Навоий, Пушкин ва Лермонтовлар ҳозир бўлар эдилар. Суҳбатларимиз бебахс, бемунозара ўтмас эди, албатта».

Бу самимий ва беғубор суҳбатлар С. Айний ва Ҳамид Олимжон ўртасидаги учрашувларни эслатади. Ўзбек совет адабиёти асосчиларидан бири, истеъдодли шоир, драматург, олим ва публицист Х. Олимжон устоз Айний ижодидан, суҳбати, маслаҳатларидан баҳраманд бўлган бахтиёр ижодкорлардандир. Таниқли тожик драматурги Ғ. Абдулла ва «Овози тожик» газетасининг собиқ муҳаррири Ш. Садруллинларнинг тувохлик беришларича бу икки устозу шогирд адабий дўстлиги Х. Олимжоннинг «Зарафшон» газетасида ишлаётган йилларда янада мустақамланган, ижодий изланишларига туртки бўлган. Бу адабий дўстлик ва ўзаро таъсир натижасида кейинчалик уларнинг Муқанна ҳақидаги илмий ва драматик асарлари ҳамда бошқа илмий мақолалари юзага келган. Устоз Айний билан бўлган самимий дўстлик, ижодий ҳамкорлик кейинчалик Х. Олимжоннинг А. Лоҳутий, П. Сулаймоний, М. Турсунзода, М. Миршакарлар билан ўрнатган адабий алоқаларида ўз давомини топди. Шунинг учун ҳам Х. Олимжон ва бу тожик ижодкорлари шеърляти ўртасидаги ҳамоҳанглик, ўзаро яқинлик сезиларлидир. Шоирнинг М. Аминзода, А. Дехотий ва бошқалар таржималаридаги бахт ва шодликни куйловчи шеърляти бунинг ёркин мисолидир.

Кейинги йилларда ўзбек-тожик адабий алоқалари янада самимий ўзаро дўстона муносабатлар заминидан илдиз отди. Адабиётлар дўстлиги — халқлар дўстлиги мазмунидаги рамзий ифода на фақат Айний, Ҳамза ва Х. Олимжон ижодида, балки кейинги авлодлар ижодида ҳам янгича маъно касб этди. Ғафур Ғулом ва Мирзо Турсунзода сиёсий лирикасида, Улуғзода ва Ойбек яратган тарихий романларда, Абдулла Қаҳҳор ва Жалол Икромий яратган ҳикоя ва пьесаларда, Мирмуҳсин ва Миршакар, Туроб Тўла ва Боки Раҳимзода асарларида, тожик совет поэзиясининг шу кунги яловбардорлари Мўмиң Қаноат, Шерали Лойик, Бозор Собир, Гулназар,

Саидали Маъмур, Гулрухсор Сафиева, Мавжуда Хакимова, Мастон Шерали билан ўзбек шеърятининг кўзга кўринган вакиллари Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Омон Матчон, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Гулчеҳра Нуруллаева, Шавкат Раҳмон, Маъруф Жалил қаламидан чиққан ёлқинли шеър, дostonларда янгича жилоланди.

Фикримиз тасдиғи учун ўзбек ва тожик ёзувчилари ўртасидаги адабий таъсир, бир-биридан ўрганишнинг тимсоли бўлган бир масалага тўхталиб ўтишни лозим топдик.

Маълумки, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини Ўрта Осиёнинг барча халқлари бирдек севиб ўқишади. Ўзининг тарихий романларида ўзига хос йўллар билан борган машҳур тожик ёзувчиси Жалол Икромий Абдулла Қодирий амалга оширган биринчи тажрибадан таъсирланиб шундай ёзади:

«Мен Абдулла Қодирий асарларини гарчи ўттизинчи йилларда ўқиган бўлсам ҳам, улардаги қаҳрамонларни ҳозирга қадар унута олмайман. Абдулла Қодирий ўзининг ғоят сиқик, аммо чуқур лирика билан йўғрилган жумлалари билан мени мафтун этарди... Унинг асарларидаги ҳар бир деталь ўзида юксак маъно ифода этади, моҳир заргар томонидан ясалган буюм янглиғ жилоланади».

Жалол Икромий ўзбек бадиий прозаси асосчиларидан бири, беназир санъаткор, донишманд ва зукко адиб Абдулла Қаҳҳорни Абдулла Қодирийдан кейинги ўзининг кадрдон дўсти-биродари деб билади. Адибни А. Қаҳҳор асарларининг ихчамлиги, сюжети, ғояси ва тилининг пухта ишланганлиги мафтун этарди. Ж. Икромий Абдулла Қаҳҳор билан бўлган дўстона муносабатларини эслар экан, ҳикоя жанрида ундан ўрганганлигини ҳам самимият билан тилга олади:

«...Учрашувимизда шуни илғадимки, Абдулла Қаҳҳор тожик тилини ҳам яхши биларкан. Маълум бўлишича, у аслида Аштдан бўлиб, ёшлигида темирчи отаси билан Қўқонга кўчиб бориб қолган экан. Шуни ҳисобга олиб, эндигина қаламдан чиққан янги бир ҳикоямни унга бердим. Ўқиб, фикр билдиришини сўрадим. Бир кундан сўнг Абдулла Қаҳҳор турадиган хонада ҳикоям хусусида суҳбатлашдик. У асарни шунақа таҳлил этдики, хатто номдор танқидчилар ҳам бундай қилолмасди. А. Қаҳҳор ҳикоянинг муваффақиятли томонларини қайд этиш билан бирга камчилигини ҳам рўй-рост, асосли кўрсатиб бер-

гани учун мен унинг билимдонлиги, фикрларининг теранлигига қойил қолдим. Хикояни тезда қайта ишладим. Босилиб чикқач, ўқувчиларга ғоят маъқул тушди» (И к р о м и й Ж. Абдулла Қаҳҳор билан тўрт дийдорлашув, «Абдулла Қаҳҳор замондошлари хотирасида» китобида. Т. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987, 24—25-бетлар)

Дарвоқе, Абдулла Қаҳҳор тожик адабиётини чуқур биларди. Шарқ адабиёти унинг суяк-суягига сингиган, она сути билан қирган эди. У Ғафур Ғулом, Ойбек сингари Умар Хайём рубойларининг барчасини асл нусхада ёд билар эди. Саъдий, Ҳофизларни чуқур ўрганган тадқиқотчи эди.

Абдулла Қодирий услубидаги лиризмни ва сўзга чечанликни, Абдулла Қаҳҳор асарларининг ихчамлиги ва тилини ёқтирган, уларга мафтун бўлган Жалол Икромий ижодида ҳам ўзбек адабиёти билан муштарак томонлар кўп. Шунинг учун ҳам адабиётшунос С. Мамажонов адиб ҳақидаги «Устозлар изидан» номли мақоласида шундай ёзганида ҳақли эди: «С. Айнийнинг содиқ шогирди Жалол Икромийнинг ҳам таржимаи холида ва асарларининг материали, мавзуи, мазмуни, қахрамонлари ҳамда руҳида ўзбек халқи ҳаёти, тақдири ва унинг адабиёти ва маданияти билан туташган ўринлар анчагина бор».

Чиндан ҳам ўзбек ва тожик халқларининг ҳамisha ҳамқору ҳамнафас эканлигини намойиш этувчи далиллар кўп. Икки халқнинг тилини, тарихи ва маданиятини, урф-одатларини яхши билган таниқли адиблар ҳар иккала республикада ҳам бор. Ўзбекистонда туғилиб шу ерда таълим олган С. Улуғзода, Ж. Икромий, Ф. Ниёзий, А. Дехотий, Х. Юсуфий, С. Ғани, Ш. Ҳаниф сингари сўз усталарини ким билмайди дейсиз? Улар ҳар икки халқ маданияти учун хизмат қилмоқдалар. Ана шундай таниқли ижодкорлардан асли самарқандлик, тожик драматургиясининг тамал тошини қўйганлардан бири Ғани Абдулладир.

Ғани Абдулланинг тожик ва ўзбек халқларининг биргаликдаги инқилобий курашини ҳаққоний акс эттирган «Довул», «Озодлик алангаси», «Инқилоб жангчилари» асарлари тожик драматургиясининг ютуғи саналади. Унинг «Жомий ва Навоий» драмасида эса икки буюк сиймо дўстлиги тожик ва ўзбек халқлари дўстлигининг рамзи сифатида ўз бадиий ифодасини топган. Драматургнинг кўпгина сахна асарлари ўзбек театрлари сах-

насидан муносиб ўрин олган. Ҳамза номидаги ўзбек давлат академик драма театри сахнасида ҳам драматургининг «Тонг олдидан» пьесаси муваффақият билан ўйналгани кўпгина томошабинлар ёдида.

Гап ўзбек-тожик халқларининг Айний, Ҳамзалардан кейинги зуллисонайлик анъанаси, баркамол асарлари билан ҳар икки халқ китобхонлари қалбига кириб бориб, уларни сеҳрлаган адиблар ҳақида борганида беихтиёр тожик адиби Фотеҳ Ниёзий кўз олдимизда гавдаланади. Адабиётшунос М. Ҳасанов ёзувчининг С. Раҳим томонидан ўзбек тилига таржима-қилинган «Ўрмон эгасиз бўлмас» романидаги сўнг сўзида бу ҳолни шундай қаламга олади:

«Фотеҳ Ниёзий устод Садриддин Айний ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижодий традицияларини давом эттириб, ўзбек ва тожик халқлари тарбиясини олди ва шу халқлар тилларида баракали ижод этди. Дўстлар даврасида баъзан қаламкаш дўстлари Фотеҳ Ниёзийга ҳазиломуз: «Оббо Фотеҳ-эй, эртақлардаги сингари бир юмалаб тожик бўлиб кетдинг-а», дейишади.

Дўстларининг тўғри ҳазилларига у: «Мен ёлғиз эмасман, Ғани Абдулла ва Сотим Улуғзодаларни ҳам унутманглар», деб жавоб беради».

Адабиётшунос олимнинг бу гапларида жон бор. Агар миллийлик ва интернационаллик суяк-суягига сингиб кетган бу ёзувчининг 40-йилларгача бўлган ижодий фаолиятини кўздан кечирсақ, унинг бу давр ичида юзлаб ўзбекча шеърлари, кўшиқлари, очерк ва ҳикоялари матбуотда чоп этилганининг гувоҳи бўламиз. Масалан, 1930 йилда Самарқандда чоп этилган «Маёқлар», кейинроқ босилиб, чиққан «Бу куннинг ғазали», «Севги» тўпламлари фикримизга далилдир. Ёзувчининг ўзи эса ўзбек шеърляти таъсирида дастлабки шеърларини яратганини, устози Ҳамид Олимжон эканлигини фахр билан тилга олади:

«Билим юртида ўқиб юрган кезларимда «Бинафша» деган шеър ёзиб, билим юрти деворий газетасига чиқариш учун Ҳамид Олимжонга кўрсатдим. «Сен форс тилини биласанми?» деб сўради Ҳамид ака. «Ҳа», дедим ҳайрон бўлиб. Кейин билсам, у киши сўзларнинг ишлатилишига қараб, шундай савол берган эканлар. «Сенга Тотли деб тахаллус қўйдим», деган сўзлари ҳамон эсимда. Шеърим ана шу тахаллус билан чиққанди. Таржимаи ҳолимни ёзганда ҳам Ҳамид Олимжонни усто-

зим деб ёзаман доим» («Совет Ўзбекистони», 1989 йил 21 январь).

Чиндан ҳам дастлабки ижодини шеърлар ёзиш билан бошлаб, кейинчалик «Вафо», «Ўрмон эгасиз бўлмас», «Қуролсиз аскарлар» сингари ажойиб романлар муаллифи бўлган Фотех Ниёзий кўпгина ўзбек ижодкорлари билан дўст-биродар, ака-ука тутинган. У Амин Умарий, Усмон Носирлар билан бирга ўқиган. Миртемирнинг «Шуълалар кўйнида» китоби унга айниқса кўп илхом берган. Прозада А. Қодирийнинг ўлмас «Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён» романлари доимо ибрат бўлган. Насрдаги дастлабки одимларини устозлар С. Айний, Қ. Қодирий таъсирида бошлаган Ф. Ниёзий, Ғафур Ғулом, Ойбек, Уйғун, Мақсуд Шайхзода, Усмон Носирлар билан ижодий ҳамкорлик қилган. Бу ҳақда ёзувчининг ўзи шундай дейди:

«Шайх аканинг уйларида чалоб ичганмиз. Жалолиддин Мангуберди ҳақидаги пьесаларидан парчалар ўқиб берганлар. Биринчи интернационалист деган нишон бўлганда эди, мен Шайх акани тавсия этардим.

Яшин ака, Сарвар Азимов, мухтарама Зулфияхонимлар билан ҳам дўстлигимиз боқийдир. Мен уларнинг сиймоларида доим халқларга, элатларга, тилларга ҳурмат балқиб турганини кўраман. Бу миллий гурурдир. Чунки бошқа миллатларни, бошқа маданиятни сева олиш, қадрлай билиш ҳам ўз миллатидаги кишининг нимага қодирлигини кўрсатишдир. Бу туйғу миллатни улуғлаш туйғусидир»

Ҳа, қардош ўзбек халқига бўлган самимий эҳтиром, муҳаббат Фотех Ниёзийда кучли. Шунинг учун ҳам унинг 1989 йили Самарқанддаги 75 йиллик юбилеи зўр тантана билан ўтказилди. Тожиқ ўзбек халқлари адабиётининг чинакам шодиёнасига айланди.

Худди шундай қардошларча дўстлик Зулфия билан кўпгина тожиқ адиблари ўртасида ҳам қанот ёзган. Танikli шоира М. Турсунзода, С. Улуғзода, Б. Раҳимзода, М. Миршакар сингари тожиқ бадий сўз усталари билан самимий мулоқотда бўлган, улар билан адабий алоқаларимиз тўғрисида фикрлашган. Ҳозир ҳам у Гулчеҳра Сулаймонова, Мавжуда Ҳақимова, Гулрухсор Сафиева сингари тожиқ шоиралари билан тез-тез учрашиб туради. Унинг «Душанбе хотиралари» туркуми ана шундай дўстона учрашувлар, самимий суҳбатлар таъсирида юзага келган. Бугунги кунда миллий адабиётларнинг тажриба-

сини ҳисобга олмай туриб, умум совет мактаби эришган ютуқлар синини англаш қийин.

Шунинг учун ҳам бугун Абдулла Қодирий, Ойбекнинг адабий тажрибаларини ҳисобга олмасдан туриб, Жалол Икромий, Сотим Улуғзода ёки ёш прозаик Юсуфжон Ақобиров ижодий изланишларини тушунтириб бериш қийин. Ёки Ҳамид Олимжон, Фафур Ғуллом, Зулфия, Ҳамид Ғуллом, Рамз Бобожон сингари сўз санъаткорларининг шеърий тажрибасини ҳисобга олмасдан Пайрав Сулаймоний, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Боки Раҳимзода, Ҳабиб Юсуфий ва бошқа тожик шоирларининг ижодий изланишларини англаш амри маҳол. Тожик бадий сўз усталари Ж. Икромий, С. Улуғзода, Ф. Ниёзий, Р. Жалиллар ўзбек адабиёти вакиллари А. Қодирий, Ойбекдан қай даражада таъсирланган бўлсалар, ҳозирги истеъдодли ўзбек ёзувчилари Одил Ёқубов, Мирмуҳсин, Пиримкул Қодиоровлар ҳам Ж. Икромий ва С. Улуғзодадан шу даражада таъсир олмоқдалар. Қисқаси, адабиётларимиздаги ҳар бир истеъдод эгаси бамисоли асалари каби бўстанимиз гулларининг барчасидан ўзига керакли шира-шарбатини олиб, бол-асал ясамоқда. Шунинг учун ҳам А. Орипов шеъриятининг сержило поэтикаси, Э. Воҳидов лиризмнинг ўзига хослиги, О. Матчоннинг маънодор мисралари, Р. Парфи асарларидаги руҳий манзаралар М. Солиҳ, Ш. Раҳмон, Х. Даврон, У. Азим асарларидаги безовта дардлар М. Қаноат, Л. Шерали, Б. Собир, У. Ражаб, Х. Ғойиб, Гулназар, М. Шерали, М. Ҳақимова, Г. Сафиева, К. Насрулло сингари тожик шеърияти намояндалари ижодига ҳам хос. Ёки таланти ёш ўзбек шоирларининг шеърларида М. Қаноат, Л. Шерали, Б. Собир, Гулрухсор гулларининг ҳам ўзига хос шира шарбати, ҳиди мавжуд.

Шоира Эътибор Охунованинг самимий сўзлари айнан шундан далолатдир: «Тожикistonнинг Гулчехра Сулаймонова, Мавжуда Ҳақимова сингари истеъдодли шоиралари ижодидан биз ҳамиша баҳра оламиз, уларни севиб таржима қиламиз... Республикамиздаги учрашувлардан бирида Мавжуда ўзининг янги ёзган «Модар» («Она») деган шеърини ўқиди. Мен уни таржима қилдим. Залда олдинги қаторда ўтирган аёллардан бири кўзига ёш олиб ўтирарди. Мавжуда минбардан тушди-да, аёлни бағрига босди, саҳнага бошлаб олиб чиқди. Тошкентлик аёл ўқитувчи экан. Шундан бери Мавжуда унинг тутинган кизи».

Ўзбек-тожик адабий алоқалари ва ҳамкорлиги тобора кенгайиб, чуқурлашиб боргани сари ҳар иккала халқ

адабиёти, санъатида ҳам янги-янги тенденциялар етакчилиги кўзга ташланмоқда. Бу кўриниш айниқса, тожик-ўзбек бадий сўз усталарининг нисбатан ёш авлоди ижодига хосдир. Эркин Воҳидов ва Мўмин Қаноат шеърларидаги фалсафий теранлик, Абдулла Орипов ва Шерали Лойиқларнинг инсон руҳини тетиклаштирувчи лирика, нозик хиссиётлар, ҳаяжон ва эхтирослар, Бозор Собир ва Омон Матчонларнинг ҳикмат ва фалсафага тўла шеърлари бунга гувоҳ, Машраб Бобоев, Рауф Парфи, Муҳаммад Солиҳ, Шавкат Раҳмон, Мурод Муҳаммад Дўст, Абдулла Шер, Хуршид Даврон сингари ўзбек қаламкашлари, Гулназар, А. Шукуҳий, Асқар Ҳаким, Мاستон Шерали, Мавжуда Ҳақимова, Шоҳмузаффар Ёдгорий, Ҳабибулло, Файзулло, Зулфия, Камол Насрулло каби тожик шоирларининг бадий муҳокама этишлари анча кенг, ўртага қўядиган муаммолари жиддий. Улар қаламига мансуб асарлар адабиётларимиздаги энг илғор анъаналардан баҳраманд бўлиш натижасидир. Бу масалада ҳам ўзбек-тожик шоирларининг ёш бўғини баҳамжihat, маслакдошдир! Улар ўз устозлари изидан бориб, адабиётимизнинг яқинлашиши ҳамда гуллаб-яшнашига муносиб ҳисса қўшмоқдалар.

Худди ана шундай янгилик сари интилиш, халқларимиз тарихининг энг муҳим даврларини бадий қайта кашф этиш тожик насрнависларидан Саътор Турсун, Сорбон Ибод Файзуллаев, Ўрун Қўҳзод, Болта Ортиқов, Муҳиддин Хўжаев, Абдуҳамид Самадов, Адаш Истад, ўзбек прозаикларидан Ўткир Хошимов, Темур Пўлатов, Неъмат Аминов, Шукур Холмирзаев, Омон Муҳторов, Нурали Қобул ижодига ҳам хос ажойиб фазилатдир. Бу ижодкорлар адабиётларимизнинг савиясини янада баландроққа кўтариш, шуҳратини ошириш учун ҳамқору ҳамнафас. Бу ёзувчиларимизни воқелигимизнинг янада кенгроқ ва чуқурроқ катламларини бадий тадқиқ қилиш, ҳаёт ҳақиқатини янада кенгроқ кўламда акс эттириш, айна вақтда ижтимоий муаммолар ҳақида яна ҳам дадилроқ гапириш яқинлаштиради, улар ижодидаги ҳам-оҳангликни ташкил қилади.

Бу ўринда шуни ҳам айтиш керакки, сўз санъатининг ҳар бир буюк намунаси — мисоли чашма. Бадииятнинг юксак мезонлари асосида яратилган асарлар худди қайнарбулоқдай жўшиб, бошқа ирмоқларниям оби ҳаёт билан таъминлайди ва ниҳоясида умумсовет адабиёти оқимига қўшилиб кетади.

Пролетариат доҳийси К. Маркснинг: «Алоҳида олин-

ган миллатнинг маънавий фаолияти ҳосиласи умум учун хизмат қилади. Миллий бир ёкламалик ва чекланганлик бора-бора мумкин бўлмай қолади ва кўпгина-миллий ва маҳаллий адабиётлардан ягона умумжаҳон адабиёти бунёдга келади» деган сўзлари ҳам фикримизнинг тасдиғидир.

Дохийнинг сўзлари халқларимиз ўртасидаги адабий алоқаларнинг характериға ҳам тегишли. Чунки адабий таъсир — сўз санъати тараққиётини таъминловчи, ижодкорларға илҳом берувчи муҳим омиллардандир. Ана шу жиҳатдан Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романининг кўпгина тарихий асарлар муаллифи Сотим Улуғзодаға таъсирини эслатиш ўринлидир. Ёки Сотим Улуғзоданинг «Суғд. ривояти» повести ва Жамол Камолнинг «Варахша» достони, Сотим Улуғзоданинг «Фирдавсий» ва Ойбекнинг «Навой» романлари, Мўмин Қаноатнинг «Сино бешиги» ва Абдулла Ориповнинг «Ҳаким ва ажал» дostonлари ана шу ўзаро таъсир натижасида юзаға келганини таъкидлаш жоиздир.

Таниқли тожик ёзувчиси Сотим Улуғзодадан: «Сизнинг идеал ҳақидаги ақидангиз қандай? Тарихий шахслардан кимлар сизнинг идеалингиз ҳисобланади?» — деб сўраганларида у: «Тарихий шахслардан менинг идеалим Фирдавсий ва Навойдир», — деб жавоб берган эди.

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, адабий таъсир адабиётларимизнинг миллий ўзига хослик хусусиятларига, уларнинг илғор анъаналарига ҳеч қачон ҳалақит бермаган. Аксинча энг яхши миллий хусусиятларимизни кенг миқёсда рўёбға чиқаришға кўмаклашган. Ёзувчиларимизнинг маҳорати камол топишини тезлаштирган. Бу ҳақда В. Г. Белинскийнинг қуйидаги фикри ибратлидир: «...Буюк шоирнинг бошқа шоирларға бўлган таъсири бу шоир поэзиясининг бошқа шоир поэзиясида акс этишидан иборат эмас, балки шу бошқа шоирларнинг ўз қувватини ишға солишдан иборатдир: офтоб нури ҳам худди шундай — ер юзига тушганда, у ерга ўзидан қувват қўшмайди, балки ернинг ўзида бор қувватни ишға солади».

Чиндан ҳам адабий таъсирнинг илдишлари теран, у бадиий ижодда турли ҳолатда, ҳар хил шаклда қўзға ташланади. Бу ҳақда ўзбек шоири Шукрулло шундай мулоҳаза юритади:

«Тўғри, биз бир қатор ўзбек шоирлари Қайсин Қулиев, Расул Ҳамзатов, Довуд Қўғултинов, Мустай Карим билан доимий мулоқотдамиз. Бир-биримиз билан ғоялар

хусусида фикрлар олишамиз, бир-биримизга шеърлар ўқиймиз, ҳар хил вазиятда баҳслар юритамиз, баъзан тортишамиз, талашамиз. Шахсан мен улардан нималар юққанини аниқ айта олмайман. Бирок улар билан суҳбат қуриш, тортишиб-таланиш, баҳслар қуриш учун улар савиясида бўлишга интиламан, баъзи нарсаларни обдан ўйлайман, бор кучимни сарф қилиб поэзия сирлари хусусида ўзимдан ўзим, кўпроқ пинҳоний мушоҳадалар юритаман. Уларнинг нутқ ва шеърларини эшитиб ўзимда йўқ хурсанд бўламан ва ҳар гал шулардек нутқ сўзласам, шулардек шеър айтсам экан, деган орзу билан банд бўламан. Фикримча, улар ҳам шундай ҳолатда юрсалар керак. Менимча, адабий таъсирнинг фазилати ҳам шунда. Адабий таъсирни фақат ўхшашликлардан ахтарувчилар, менимча, тўғри иш қилмайдилар.

Маълумки, ўзбек ва тожик прозасида юмор, сатира элементлари анча кучли. С. Айнийнинг «Судхўрнинг ўлими», Ғ. Ғуломнинг «Шум бола», А. Қаҳҳор, С. Аҳмад сатирик ва юмористик руҳдаги асарлари, Ж. Икромий ва Х. Назаровларнинг «Сафармахсумнинг саргузашти» романи, Ф. Муҳаммадиевнинг «У дунёга саёҳат» сатирик қиссаси ҳамда ҳозирги кунда Х. Тўхтабоев, Ў. Ҳошимов, Н. Аминов, С. Турсун, Сорбон каби ёзувчиларимизнинг бу соҳадаги ютуқлари халқларимиз сатирик прозасида анчагина ютуқ, ибратли традициялар борлигидан далолат беради. Бу ҳам адабиётларимиздаги алоқалар ва ўзаро таъсирнинг маҳсулидир.

Фикримиз тасдиғи учун Р. Муқимов таржимасида ўзбек китобхони қўлига теккан Ж. Икромий ва Х. Назаровлар қаламига мансуб «Сафармахсумнинг саргузашти» номли сатирик романига тўхталиб ўтишни лозим топдик.

Авторлар романнынг бошида «...Бу одамни биз хаёлан тўқиб чиқарган эмасмиз, бу киши Мушфиқий ҳам эмас, Мулло Насриддин ҳам, унинг образи Афанди образига ўхшаб бир халқдан иккинчи халққа, асрдан асрга кўчиб юрмаган. Бу шахс Ҳисор районидаги Чуқурак қишлоғида туғилиб-ўсган Сафармахсумдир», деб асарнинг бош қаҳрамони ҳақида тўхталиб, унинг реал шахс эканлигини таъкидлашади.

Чиндан ҳам асар қаҳрамони Сафармахсум — табиатан шўх, ҳазилкаш, ҳазил-юморга ўч реал шахс. Унинг саргузашти ҳам ўзига ўхшайдиган даражада қизиқарли.

«Сафармахсумнинг саргузашти» романини ўқиётган

китобхон кўз ўнгида Ғ. Ғулумнинг «Шум бола» киссасидан ҳам кизиқарлироқ воқеа ҳодисалар гавдаланади. Сафарнинг «махсум» лақабини олиши, кал бўлишига сабаб бўлган жаҳолатпараст Собира кампирдан қасос олиши воқеалари, унинг укаларига совға олиш баҳонаси билан Ҳисор бозорига бориши, миршаб, раис, Ҳисор мири, нишолдафурушларни шарманда қилиши, кишлок имоми Содиқбойниқига совчиликка кетаётганида уни ўзининг «авлиё»лигига ишонтириб, йўлдан қайтариб юбориши, севгилисига етишмоқ орзусида Ханнон ва уста Шокирнинг маслаҳати билан Содиқбой хизматиغا кириши ва шунга ўхшаш жуда кўп кизиқарли ва юморга бой воқеа-ҳодисалар асарнинг ҳажвий хусусиятларини таъминлаган.

Ж. Икромий ва Ҳ. Назаровларнинг «Сафармахсумнинг саргузашти» романида иккала халқ ўртасида кенг тарқалган латифалар, мақол ва эртақлардан ўринли фойдаланилган.

Адабий алоқаларимиз ривожланишига назар ташлар эканмиз, бадиий таржиманинг халқларимиз маданий бойлигини оширувчи, ўзаро дўстлик ва ҳамкорлик иplarини янада мустақкамловчи асосий воситалардан бирига айланганини кўрамиз. Таржима туфайли халқларимиз бир-бирига янада яқинлашиб, бир-бирининг адабий ютуқларидан баҳраманд бўлишмоқда. Ана шу маънода таржима халқларимиз маданиятини бир-бири билан пайванд қилувчи улуг ва бебаҳо кўприқдир. «Совет Иттифоқи учун таржима ғоят зарур проблемадир: халқаро аҳвол ҳам, жаҳон илмий ва бадиий классик ҳазинасини ўзлаштириш ҳам ана шу заруратни тақозо этади, турли-туман тиллар мавжуд экан, таржима ҳам зарур ва у зарурлигича қолади, бинобарин, борган сари унинг роли ошиб бораверади», деган эди профессор А. А. Реформатский.

Минг йилдан ортиқ давр давомида форс-тожик тилидан ўзбек тилига катта миқдордаги бадиий адабиёт таржима қилинди. Буларнинг энг муҳимлари Абу Абдулло Рудакийнинг «Танланган асарлар»и, Фирдавсий «Шоҳнома» сининг баъзи дostonлари, Ҳофиз Шерозийнинг ғазаллар девони, Саъдий Шерозийнинг «Гулистон» ва «Бўстон» и, Умар Хайём рубойлари, Камол Ҳўжандий девони, Абдурахмон Жомий ғазаллари, Амир Хусрав Деҳлавий асарларидан намуналар, Зайниддин Восифийнинг «Бадоеъ-ул-вақоеъ», Аҳмад Донишнинг «Наводир-ул-вақоеъ» сингари асарлардир. Ғ. Ғулум, Ш. Шомуха-

медов, М. Васфий, Чустий, М. Муинзода, Ҳ. Гулом, Ж. Жабборов, Н. Норкулов сингари таржимонлар заҳмати туфайли ўзбек китобхони бадий мулкига айланган бу асарлар ижодкорларимизда бир-бирига устоз-шогирдлик туйғусини тарбиялашда муҳим роль ўйнагани аниқ.

Форс-тожик классик адабиёти билан барабар тожик совет адабиётидан ҳам таржималар қизғин давом этмоқда. С. Айнийнинг «Дохунда», «Куллар», «Эсдалиқлар», Ж. Икромийнинг «Бухоронинг ўн икки дарвозаси» трилогияси, Ф. Ниёзийнинг «Вафо», «Ўрмон эгасиз бўлмас», С. Улуғзоданинг «Восеъ», «Ешлигимиз тонги», Р. Жалилнинг «Пўлод ва Гулрў», Ҳ. Ирфоннинг «Косиблар кулбасида» сингари прозаик асарлари, А. Лоҳутий, П. Сулаймоний, М. Турсунзода, М. Миршакар, Б. Раҳимзода, М. Қаноат, Ш. Лойиқ шеър-дostonлари ўзбек тилига таржима қилиниб, ўзбек китобхонлари жавонини тўлдирди. Айниқса, кейинги йилларда Б. Бойқобилов, Ж. Қувноқ, Н. Нарзуллаев, С. Қароматов, Р. Бобожон, М. Фафорова, А. Аҳмедовлар таржимасида ўзбек китобхонлари қўлига теккан Ф. Муҳаммадиев, Ю. Ақобиров, С. Турсун повестлари, М. Миршакар, М. Қаноат, Г. Сулаймонова, А. Шуқуҳий, А. Қаҳҳорий, М. Ҳақимова шеър-дostonлари ўзининг миллий хусусиятларини сақлагани ҳолда ўзбек адабиёти хазинасини бойитди.

Таржимашунос олим Н. Қомилов тожик адабиётидан ўзбек тилига қилинган таржималар хусусида мулоҳаза юритиб ўзининг «Дўстлик дарахти» мақоласида шундай хулосага келади: «Тожик адабиёти катта таржима адабиётимизнинг умумий ютуқ ва камчиликларини ўзида акс эттиради, совет таржима мактаби хусусиятлари, эволюцияси, қарор топиши ва бу соҳадаги қийинчиликлар, қонуният ва заруратларни текширишга материал бўлади. Айни вақтда тожик адабиётидан таржиманинг ўзига хос жиҳатлари, тараққиёт йўли ва талаблари ҳам бор. Қўзга ташланиб турадиган ижобий хусусиятлардан бири шуки, бу соҳада қалам тебратувчи ижодкорларимизнинг қарийб барчаси тожик тилни билган ҳолда бевосита асл нусхалардан ўгирадилар. Бевосита таржима асарда ғоявий-бадий бисотни, фазилатларни сақлаб қолишга имкон беради. Шунинг учун бўлса керак, тожикчадан таржималарда асар руҳини ўзгартирадиган эркинликлар, адабтация, авторлаштириш ҳодисаларини учратмаймиз. Ўзбек ва тожик адабиётидан ўзаро таржима қилишда қулайлик туғдирадиган яна бир омил бор. Бу адабий анъаналарнинг яқинлигидир».

Ўзбек тилидан тожик тилига қилинган бадий таржималар ҳам миқдор ва сифат жиҳатидан салмоқлидир. Бу таржималар миқдор жиҳатидан Тожикистонда рус адабиётидан қилинган таржималардан кейин туради. Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи», Ғ. Зафарийнинг «Ҳалима», Уйғун ва И. Султоннинг «Алишер Навоий», А. Қаҳорнинг «Шоҳи сўзана», С. Аҳмаднинг «Келинлар кўз-ғолони», Ойбекнинг «Қутлуг қон», А. Мухторнинг «Опасингиллар», О. Екубовнинг «Диёнат» ҳамда П. Қодиров, Ҳ. Фулом, Ҳ. Ҳошимов, Н. Аминовларнинг асарлари, Ғ. Фулом, Зулфия, Ҳ. Олимжон, Э. Воҳидов, А. Орипов, О. Матчон, Ж. Жабборов шеър-дostonлари тожик тилига муваффақиятли таржима қилиниб, тожик адабиёти хазинасини бойитди.

Тожикистон Ёзувчилар уюшмаси ҳайъатининг биринчи котиби Мўмин Қаноат буюк шоир Алишер Навоийнинг чуқур фалсафий маънога молик бўлган гуманистик шеър-ияти руҳини ҳар қачон тетиклаштирганини самимият билан тилга олар экан, Зулфия, Асқад Мухтор сингари ўзбек адиблари асарлари ҳам тожик китобхонларининг маънавий бойлигига айланганини алоҳида таъкидлайди: «Ўзбекистон халқ шоираси Зулфиянинг Шарқ аёлларининг совет замонасида юксалган маънавий оламини намойиш этувчи, уларнинг фалсафий камолатларини тараннум этувчи, гўзалликларини улуғловчи янграқ шеърлари тожикистонлик шеър-ият мухлисларининг ҳам қалбига йўл олмоқда. Асқад Мухторнинг замондошларимиз — коммунизм бунёдкорлари образини буюк эҳтирос билан жонлантирган роман, қисса ва шеърларини сева-миз. Мен номларини юқорида тилга олган ва олмаган касбдошларимизнинг асарлари тожиклар диёрида ҳам эъзозланиб келинмоқда».

Чиндан ҳам халқларимиз ўртасидаги адабий алоқаларнинг ривожланишида бадий таржиманинг роли бениҳоя улуғдир. Ана шу, бадий таржима туфайли адабиётларимизнинг ўзаро таъсири ҳам кучайди, адабиётларимизнинг тематик доираси ҳам кенгайди, миллий тилларимиз ҳам бойиди, ёзувчиларимизнинг санъаткорлик маҳорати ҳам ошди, буюк устозлардан ўрганишимиз ҳам анъана тусига кирди. Бадий таржима фақат халқларимиз китобхонларининг билим доирасини кенгайтирибгина қолмай, балки ўзбек адабиётининг ҳам, тожик адабиётининг ҳам тараққиётига катта туртки бўлди.

Хуллас, бадий таржима адабий алоқаларимизнинг, дўстлигимизнинг илдизларига оби ҳаёт бериб, гуллаб-

яшнашига хизмат қиладиган муҳим воситадир. Шунинг учун ҳам таржимонларимиз халқларимиз ўртасидаги бу улғу ва бебаҳо кўприкдан энг гўзал, бадий пишиқ асарларни ўтказишлари ва шу восита билан маданиятларимиз ҳамкорлигини таъминлашлари лозим.

Ҳар иккала республика партия ва ҳукумати ташаббуси билан амалга оширилаётган адабиёт ва санъат кунлари, ўн кунликлар, ҳар хил учрашув ва кечалар ҳам, шубҳасиз, адабий алоқаларимизнинг мустаҳкамланишида катта аҳамият касб этади.

Халқимизда «меҳр кўзда» деган мақол бор. Чиндан ҳам яқин дўст, қавму қариндош тез-тез учрашиб турмаса, бир-бирининг аҳволидан огоҳ бўлмаса, яхшию ёмон кунини баҳам кўрмаса, режаларини ўртоқлашмаса муносабатлар хира тортиши мумкин. Шунинг учун ҳам кейинги йилларда ҳар иккала республикада халқларимиз адабиёти ва санъати кунларини ўтказиш, турли учрашув ва кечалар уюштириш анча жонланди. Турли расмиятчиликка барҳам берилди. Фикримиз тасдиғи учун 1988 йил декабрь ойида Абдулла Орипов, Жуманиёз Жабборов, Жонибек Қувноқов бошлиқ бир гуруҳ ўзбек ижодкорларининг Тожикистон қишлоқ хўжалиги институти талабалари билан ўтказган дўстлик мушоирасига тўхтаб ўтишни лозим топдик. Бу ҳақда уларнинг ўзи шундай ҳисоб берадилар: «Тошкентдан Душанбагача осмон йўли бир қадам: учдигу қўндик. Қўп ўтмай дўстлар оғушида эдик. Тожиқ ёзувчилари, Тожикистонда яшаб ўзбек тилида самарали ижод қилаётган қаламкашлар... Тожиқча ва ўзбекча сўзлар худди ширу-шакардек бир-бирига қоришди. Шунда дил-дилдан сув ичса, дил-дилга пайванд бўлса тилнинг фарқи сезилмаслигига яна бир қарра ишонч ҳосил қилдик.

...Рудакий даргоҳида қизғин суҳбат қурдик. Ўзбек ва тожиқ халқлари дўстлигининг яна бир янги қирраси намоён бўлди назаримизда. Институт устозлари ушбу олти минг шоғирдининг ўн етти фоизи ўзбеклар эканлигини ифтихор билан қайд қилдилар.

Рудакий даргоҳидан устод Турсунзода даргоҳига — аввало Турсунзода номидаги адиблар уйига, сўнг Турсунзода юрти — Ҳисор водийсига йўл олдик. Адиблар уйидаги мушоирани «дўстлик қасидаси» деб атасак, хато бўлмас. Тожикистоннинг кўзга кўринган адибу шоирлари ва ўзбек тилида ижод қилаётган Ўлмас Жамол, Шоди Саттор, Мафтун Жўра каби қаламкашлари назм базмини қизитдилар. Бу юртни шеър билан мафтун этиш

осон эмас. Рудакий, Фирдавсий, Саъдий, Хайём, Ҳофиз, Айний, Турсунзода, Қаноат, Лойик каби шоирлари бўлган юртни шеър айтиб бу «илоҳий» гўзалликдан баҳраманд этиш амри маҳол, албатта. Аммо, қизғин учрашувлар, дўстлик тароналари, савол-жавоб, фикр алмашув дақиқалари ғоят марокли эди» (Туташ қалблар. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1989 йил 1 январь).

Санъаткорларнинг бундай гастроллари томошабинларга олам-олам маънавий завқ бағишлайди, уларни қайта қуриш ва бшкоралик даврининг долзарб муаммолари устида бош қотиришга чорлайди. Бу жуда муҳим. Шу билан биргаликда бу гастролларнинг ўзбек ва тожик санъати усталари ўртасидаги ижодий ҳамкорликни мустаҳкамлашдаги хизмати ҳам каттадир.

* * *

Устоз Фафур Гулом Ўзбекистонда тожик адабиёти ҳафталигининг очилишида сўзлаган нутқида халқларимиз ўртасидаги самимий дўстлик, адабий ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик ҳақида шундай деган эди:

«Агар гап дўстлик ҳақида борадиган бўлса, бу икки биродарни туғишган, эгизак дейишдан бошқа сўзни ишлатиб бўлмайди. Қадим-қадимлардан бери шодлик ва хурсандлик маросимларида, азоб-уқубатларда бу икки халқ бир-бирига шерик бўлиб келди.

...Улуғбекнинг Қозизода Румий билан дўстлиги, Тошхўжа Тоштарошнинг Муқимий билан дўстлиги, Донишнинг Фурқат билан дўстлиги, устод Айнийнинг Ҳамза Ҳакимзода билан дўстлиги, менинг ва тенгдошларимнинг Пайрав Сулаймоний, Сухайлий, М. Раҳимзода, Дехотий, М. Турсунзода, С. Улуғзода, Раҳим Жалил ва бошқа қаламкашлар билан дўстлиги ва ниҳоят, бу азиз меҳмонларнинг ўзбек ёзувчилари билан дўстлиги — тарихга мустаҳкам илдиз отган ҳақиқатдир».

Улкан ёзувчининг ушбу фикрини тасдиқлагандек тожик шоири Файзулло Ансорий ўзбек дўсти Асқад Мухторга йўллаган шеърий мактубида бу улуғ ва бебаҳо дўстликни шундай тараннум этади:

...Икки пок дилимизу танимиз бирдир
Бир қўшиқ куйлайди диллар азалдан.
Бир мурод, муддао, ният-ла биз зўр,
Жуфт тугун ечамиз битта чигалдан...
Биттадир ҳамиша ўйу куйнимиз,
Тожиклар ўзбекнинг шеърин ўқир ёд,

Сизда Рудакиймиз бўлгандек азиз.
Бизда Навоий ҳам севимли устод..
Шодманки, муқаддас азиз тупроқда,
Икки пок дилмизу танимиз бирдир.
Бир эзгу мақсадни биз икки тилда
Элга айтиш билан шодмиз ва мағрур..

(Уламас Жамол таржимаси)

Дўстлик улуғ қудратга айланган бизнинг замонамизда ўзбек ва тожик халқлари ва уларнинг адабиёт, санъатлари ўртасидаги ҳамкорлик ҳамда адабий алоқалар кундалик амалий ишга айланди. Бу дўстлик ва адабий ҳамкорлик атоқли адабиётшунос Г. Ломидзенинг «...биронта совет миллий адабиёти йўқки, у бошқа ҳамма совет миллий адабиётлари билан жуда кўп хилдаги маънавий иплар билан боғланмаган бўлсин, бирон адабиёт йўқки, унинг тажрибасига территорияси узок, бошқа миллий анъаналарга эга, бошқа тил қурилишига эга халқларнинг тажрибаси ҳам озми-кўпми кирмаган бўлсин», — деган сўзлари нақадар ҳаққоний ва тўғри эканлигини яна бир марта исботлайди.

ТЕРАН ТОМИРЛАР

Истеъдодли адабиётшунос С. Мамажонов «Устозлар низдан» номли мақоласида ўзбек ва тожик адабиётларидаги алоқалар, ўзаро таъсир масалаларини Жалол Иқромий ижоди мисолида кўздан кечирар экан, шундай ёзади: «Икки халқ адабиётининг бир-бири билан яқин, муштарак ва бир-бири билан боғлиқ нуқталари жуда кўп: икки тилда асар ёзиш дейсизми, бирининг асарини иккинчисининг ўз она тилига таржима қилиши дейсизми, бирининг ёзувчиси ёки адабиёти тўғрисида иккинчисининг фикр айтиши дейсизми, бу халқнинг ёзувчиси у халқнинг ҳаёти ёки униси бу халқнинг турмуши тўғрисида асар ёзишини айтмайсизми, унисининг асарида ўзбек қахрамонлари ва бунисиникида тожик қахрамонларининг иштирок этишини айтмайсизми, ҳамкорликда асар ёзиши ёки бир-бирига устоз, бир-бирига шогирд бўлишини эслайсизми — бундай нуқталарни санаб тамом қилиб бўлмайди. Унинг устига икки қўшни халқнинг тарихи ва ҳозирги тақдирда муштарак томонлар кўп: бу нарса улар адабиёти ва санъатининг тематикаси, мазмуни, ғояси, идеаллари, руҳи ҳамда шакл-шамойилида ҳам жуда кўп муштарак жиҳатларни келтириб чиқарган» (М а м а ж о н о в С. Теранлик. — Тошкент: Фафур Ғулом

номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987, 166-бет).

Чиндан ҳам ўзбек-тожик адабиётидаги алоқалар ва ўзаро таъсир масалалари ниҳоят кўп қиррали, ранг-баранг. Турли иплар билан бир-бирига туташ адабий алоқаларимиз, ҳамкорлигимиз кўпгина ибратли воқеаларга бой. Тожик совет адабиётининг таникли арбоби Мирзо Турсунзоданинг ўзбек адабиётининг улкан намояндлари — Алишер Навоий, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қодирий, Ойбек ҳақидаги самимият тўла сўзлари, Ғафур Ғулом, Комил Яшин, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Зулфия билан мустаҳкам дўстлиги, ижодий ҳамкорлиги, шубҳасиз, тожик адабиёти ва маданиятининг ўзбек адабиёти ҳамда маданияти билан бўлган кўп асрлик дўстона алоқаси ва ҳамкорлиги тарихида ёрқин бир саҳифадир.

Шундай ижодкорлар борки, улар ҳаётлик чоғларидаёқ ўзларига ўлмас ҳайкал яратиш бахтига муяссар бўладилар. Совет адабиётининг машҳур арбобларидан бири, ўзбек адабиётининг улкан дўсти Мирзо Турсунзода ҳам ана шундай бахтли бадий адабиёт усталаридан ҳисобланади. У ўзининг озодликни куйловчи, совет халқи ва ватанини улуғловчи жўшқин поэзияси туфайли жаҳон халқларига тожик шеърляти доирасидан ташқарига чиқиб, халқаро миқёсда гуманистик ғояларни тараннум этган баркамол интернационалист ижодкор сифатида танилди.

Ҳисор водийсининг Қоратоғ қишлоғида камбағал дурадгор оиласида туғилиб, интернатда тарбияланиб, Тошкентда олий маълумот олган Мирзо Турсунзоданинг поэтик ижоди илк лирик шеърлариданок миллийлик ва интернационалликнинг узвий бирлиги заминидан камол топа борди. Бунда сабаб ҳассос ёш шоирнинг ёлғиз тожик халқ оғзаки ижоди ва форс-тожик классик адабиёти аънаналарига эмас, балки қардош ўзбек, озарбайжон, татар ва рус халқларининг бой адабиёти ва маданияти аънаналарига таяниб, улардан баракали озукланиб ижод қилиши эди. Бу соҳада у ўз устози Садриддин Айний изидан борди, камолот чўққисига эришди.

Машҳур мўғул адибаси Сономин Удвал: «Бадий асар қандай миллий формада бўлмасин, агар у тараққиётга ҳамоҳанг бўлса, ҳам реакцион нарсаларни фош қилса, агар у инсоний туйғулар билан йўғрилган бўлса, бундай бадий асар, шак-шубҳасиз интернационал бўлади», деган эди. Бу сўзларни бемалол Мирзо Турсунзоданинг тожик шеърлятининг ҳамма жанрий формаларида ёзилиб,

рус тилига, бошқа қардош халқлар тилларига таржима қилинган ва байналмилал мазмун ҳамда аҳамият касб этган асарларига татбиқ этиш мумкин.

Тожики шоирининг бундай шуҳрат пайдо қилишига асосий сабаб уни бутун ижоди давомида «Шарк ва Ғарб мамлакатлари халқлари учун энг яхши, энг қимматли нарсаларнинг ҳаммаси бутун инсониятга хизмат қилади, айни замонда миллий маҳдудликнинг ҳар қандай кўриниши ҳам ҳақиқий миллий санъат равнақиға тўсқинлик қилади», деган тезисга амал қилиб қалам тебратганидир.

Адабиёт ва ёзувчи вазифасини ана шундай кенг маънода тўғри тушунган Мирзо Турсунзода Садриддин Айнийдан кейин 40—70-йиллар давомида Тожикистонда адабий ҳаракатга сарварлик қилар экан, тожик адабиёти билан қардош миллий адабиётлар ўртасидаги ўзаро алоқа ва ижодий ҳамкорликни мустаҳкамлашга айрича эътибор берди. Шахсан ўзи атоқли рус адибларидан Н. Тихонов, Г. Марков, А. Софронов, озарбайжон адиби Мирзо Иброҳимов, авар шоири Расул Ҳамзатов, балқар адиби Қайсин Қулиев, қалмиқ адиби Довуд Қўғултинов ва ҳаммадан аввал ўзбек сўз санъаткорларидан Ғафур Ғулум, Қомил Яшин, Зулфиялар билан дўстона муносабатда бўлиб, устозу шогирд, ака-ука тутинган эди. Бу дўстлик шахсий дўстликкина бўлмасдан, тожик шоирининг қардош миллий адабиётларнинг улкан намояндалари билан ўрнатган доимий ижодий ҳамкорлигини таъминловчи дўстлик эди.

* * *

Биз юқорида тожик профессионал театрининг шаклланиб, тараққий этишида драматургиясининг асосчиси Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, унинг дастлабки реалистик сахна асари «Бой ила хизматчи» драмаси муҳим роль ўйнаганини айтиб ўтгандик.

Атоқли адиб Мирзо Турсунзода тожик халқининг Ҳамза ижодига бўлган ҳурмат ва муҳаббатини шундай ифодалаган эди. «Биз ёш тожик қаламкашлари учун Демъян Бедний, Лохутий, Айний асарлари нақадар азиз бўлса, Ҳамза Ҳакимзода асарлари ҳам шу қадар муътабар эди.

1925—26 йилларда драматургия санъати бизлар учун янги воқеа бўлди. Мен у вақтларда Тошкентда ўқиб юрардим. Бўш вақтларимда ёки дарс кам бўлган кунлар-

га кино ва театрларга зўр хавас билан бориб, янги спектаклларни томоша қилардим.

Ўзбек театрларининг спектакллари менда катта таассурот қолдирарди. Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театри кўпдан машҳур «Бой ила хизматчи» ва «Майсаранинг иши» спектаклларини томошабинларга кўрсатиб келади. Бу пьесаларнинг ижодкори моҳир сўз устаси, революция куйчиси Ҳамза Ҳакимзода бўлади. Кейин бу пьесалар тожик тилига таржима қилинди. Бизнинг ёш тожик драма театримиз бу ажойиб пьесаларни ўз сахналарида кўрсатишга киришди. Тожик артистлари ўз ҳамкасблари — ўзбек артист ўртоқлари каби ролларни ўша сайқал, ўша юксак маҳорат билан ижро эта бошладилар. Шу сабабли Ҳамза Ҳакимзода тожик совет драматургиясининг ҳам асосчиларидан бири ҳисобланади...» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1981 йил 11 сентябрь).

Тожикистонда профессионал театр ташкил этиш, ундаги асарларнинг сифатини кўтаришда ҳам дастлабки ўзбек драматургларининг бир-бирига ёрдами сезиларли бўлган. Бу икки томонлама ўзаро таъсир, ижодий ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик, бир-бирини бойитиш жараёни миллий драматургиямиз тараққиётида муҳим омиллардан бири, уларнинг келажакдаги ривожини учун битмас-туганмас сарчашма бўлиб қолган.

Ўттизинчи йилларнинг ўрталаригача тожик миллий театрининг репертуари асосан «Бой ила хизматчи», «Ҳалима», «Момақалдироқ» сингари таржима асарларидан ташкил топган эди. 1931 йилнинг 30 январида собиқ Дехқонлар уйи биносида тожик Давлат театри очилди. Комил Яшиннинг «Икки коммунист» пьесаси ёш театрининг дастлабки спектакли эди. Тожик тилида яратилган илк оригинал сахна асарлари — «Роҳатхон», «Ҳукм» (М. Турсунзода), «Душман» (Ж. Икромий), «Восе кўзғолони» (Ғ. Абдулла), «Шодмон», «Қизил калтакчилар» (С. Улуғзода), «Хусрав ва Ширин» (М. Турсунзода ва А. Дехотий), «Темирчи Кова», «Рустам ва Сухроб» (А. Лоҳутий ва А. Пирмуҳаммадзода) пьесалари ўзбек ва бошқа қардош халқлар драматургиясининг таъсирида ёзилган дастлабки реалистик асарлар сифатида майдонга чиқа бошлади.

Бу давр тожик драматургиясининг кўзга ташланадиган энг муҳим хусусияти, жанрий ранг-барангликдан ташқари, ўтмиш ва ҳозирги кун воқеаларини сахнада реалистик талқин этишга мойиллик эди. Тўғри, драматургия соҳасида қалам табратган барча тожик адиблари бадиий

махорат жиҳатидан бир хил, бир даражада бўлмаганидек, уларнинг драма, музыкали драма, либретто жанрларида яратилган сахна асарларидаги реализм ҳам бир хил, бир даражада эмас эди.

Шунинг учун ҳам атоқли сўз устаси Мирзо Турсунзода, драматургия соҳасида қалам тебратиб, «Восе кўзғолони», «Хусрав ва Ширин», «Тоҳир ва Зухра», «Келин» либреттолари яратар экан, биринчи навбатда оташин ўзбек драматурги Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, сўнг эса забардаст адиб Комил Яшиндан ибрат ояди. У ўз устозларига бўлган чин самимиятни ўзининг Ҳамза тўғрисидаги «Ўлмас ном» ва «Ҳамза дўстлар ҳаётида», Комил Яшин ижоди тўғрисидаги «Янграган сарзамин таронаси» номли илмий-публицистик мақолаларида миннатдорчилик билан ифодалайди.

Мирзо Турсунзоданинг фикрича, Комил Яшин ўзбек ва тожик драматургиясининг бошловчиларидан бири, У Шарк ва Ғарб халқларининг классик ва ҳозирги замон адабиётини яхши билади, у қаламқашларни фақат ўз адабиётини билиш билан чекланмасдан умумжаҳон маданиятига ҳам зўр ҳурмат сақлашга даъват этади.

Улкан тожик адибининг устоз санъаткор К. Яшин ижодига берган бу юксак баҳоси унинг қардош ўзбек адабиёти ва санъатига, маданиятига нисбатан ифода этган сидқидилона самимиятдир.

Мирзо Турсунзода драматургиясининг реалистик манбалари ҳақида сўз юритиш драматург ижодининг тараккиёт босқичларини кўздан кечиришни такозо қилади. Чунки Турсунзода поэзияда бўлгани каби драматургия соҳасида ҳам доимо изланди. Унинг илк сахна асарлари «Ҳукм», «Роҳатхон» да ҳам, халқ оғзаки мотивларида ижод этган «Тоҳир ва Зухра», «Хусрав ва Ширин» либреттоларида ҳам, XIX аср охирида Бухоро амирлигида юз берган халқ кўзғолони воқеаларидан ҳикоя қилувчи «Восе кўзғолони» асарида ҳам, ниҳоят совет кишиларининг олижаноб фазилатларини тараннум этувчи «Келин» либреттосида ҳам реализм ва реалистик тасвирнинг эмоционал таъсир кучи ҳар хилдир.

«Ҳукм» драмаси (1934) — реалистик пьеса. Унда драматург замонавий мавзунини қаламга оларкан, реал фактларга риоя қилмасида, умумлашма реалистик образ воситасида эскича урф-одатлар қобиғига ўралашиб қолган ва янгиликни кўролмайдиган айрим кишиларни танқид остига олади. М. Турсунзоданинг бу пьесасини бадиийлик нуқтаи назаридан энг яхши драматик асарлар

каторига киритиш мумкин бўлмаса-да, у эндигина шаклланиб келаётган тожик драматургиясининг илк асарларидан бири бўлиши, драматургия соҳасидаги ўзбектожик адабий алоқалари маҳсули жиҳатидан муҳим эди. Бу асар драматургнинг миллийлик ва интернационаллик диалектикасини вужудга келтириш йўлидаги дастлабки кадам эди, десак хато қилмаган бўламиз. Чунки унда М. Турсунзода ҳаётимиздаги янги психологик ва ижтимоий ҳодисаларнинг туғилиш жараёнини Ҳамза ва Комил Яшин сингари ўзбек драматургларининг асарлари таъсирида сезгирлик билан акс эттирган эди.

1943 йилда М. Турсунзода Тоҳир ва Зухраларнинг севгиси ҳақидаги халқ афсоналари мотиви асосида «Тоҳир ва Зухра» либреттосини яратди. Бу асардаги реализм «Восе кўзғолони» либреттосидаги реализмдан тубдан фарқ қилади. Ғўғрироғи, бунда романтик сюжет, романтик характерлар реалистик-тасвир ва тадқиқлардан ўстун туради. Шунга қарамасдан, М. Турсунзода анъанавий сюжет ва образлар талқинига ижодий ёндашиб, тожик халқининг ўтмишда — феодал тенгсизлик ҳукмронлик қилган муҳитда севги, садокат ва шахс эркинлиги учун олиб борган кураши лавҳаларини қизиқарли тасвирлаган. Шу нуқтаи назардан унинг «Тоҳир ва Зухра» либреттосини таниқли ўзбек адиби Собир Абдулла қаламига мансуб шу номли музыкали драмага тенг қўйиш мумкин.

«Тоҳир ва Зухра» икки ёш қалб пок севгиси ҳақидаги ажойиб қўшиқ сифатида Шарқ халқлари орасида машҳур. Бу дoston сюжетини тожик, ўзбек, туркман ва бошқа халқлар фольклорида учратиш мумкин. Бу ҳол қўшничиликда яшовчи қон-қардош халқлар адабиёти ва маданияти ўртасидаги яқинлик, ўзаро алоқа ва таъсир қоят чуқур илдизга эга эканидан далолатдир.

Айни пайтда тожик, ўзбек ва туркман фольклоридаги мавжуд «Тоҳир ва Зухра»лар шу миллий адабиётларнинг оригинал асарлари ҳисобланади. Уларда шу халқнинг ўз ҳаёти акс эттирилган. Маълум тарихий давр ҳодиса-воқеалари конкрет авторлар нуқтаи назаридан тадқиқ ва таҳлил қилинган. Собир Абдулла ва Мирзо Турсунзода сингари устоз адиблар таҳририда юзага келган «Тоҳир ва Зухра»ларнинг мазмун-мундарижаси ҳам, образ талқини ҳам бир-биридан тубдан фарқланиб, ҳар бир муаллифнинг ўз эстетик идеалини тасдиқлашга хизмат қиладилар.

Шунинг учун бу табиий жараёни таҳлил этганда,

масалан Мирзо Турсунзода драматургиясининг реалистик манбалари, биринчидан ижтимоий ҳаёт — яъни воқеликнинг ўзи бўлса, иккинчидан, тожик ва ўзбек халқлари адабиётларининг прогрессив анъаналаридан иборатдир дейишга ҳақлимиз, чунки бу таҳлил тожик драматургиясида (демак, Мирзо Турсунзода драматургиясида ҳам — А. С.) романтик ва реалистик оқимлар гоҳ ёнма-ён турганини, гоҳ бир ягона оқимга қўшилиб кетганини кўрсатади. Улар бир-бири билан органик бирикиб, бир-бирини тўлдириб, бойитиб, янада янги жанрий услубий сифат ва шаклларини ташкил қилган.

* * *

Давра столи атрофида бўлган бир суҳбатда балқар адиби Қайсин Қулиев айтган эдики, «ҳар бир адабиёт — украин, болқар, грузин ва бошқа адабиётлар ўзига хос хусусиятларга эгадир. Бу хусусиятлар халқнинг миллий тили, тарихий тажрибаси ва ижтимоий ҳаёти билан алоқадордир. Буларнинг ҳаммасини қўлдан бермаслик керак, чунки қўлдан берган тақдирда бизнинг адабиёtimиз кизиқарли бўлолмайди, бири иккинчисига ўхшаб қолади. Совет адабиётининг умумий бўстонида Мирзо Турсунзоданинг чинори, Сергей Баруздиннинг санобари (шамшоди) ва Виталий Коротичнинг акацияси мавжуд бўлмоғи лозим ва нашъунамо топиши зарур».

Бу айтганларда жон бор. Мирзо Турсунзода поэзияси айниқса урушдан сўнгги йилларда ғоявий-тематик жиҳатдан, шаклий ранг-баранглик нуктаи назаридан мукамаллашиб, ўзига хос услуб ва йўналиш касб этди. Шоир поэзиясининг бундай юксак ғоявий-бадий даражага кўтарилиши осонликча бўлмади — Бу йилларда Тожикистон Ёзувчилар союзини бошқариб, республика адабий ҳаракатига раҳбарлик қилган Турсунзода Айний ва Лоҳутийдан кейин устоз номи билан шарафланадиган бўлди. Бу даврда у Осиё ва Африка халқлари билан ҳамкорлик қилиш совет комитетининг раиси сифатида кўп марта чет элларга сафар қилди, тинчлик ва демократия ишининг актив курашчиси сифатида ижод қилди, жонбозлик кўрсатди.

Буларнинг ҳаммаси адибнинг лирик, эпик, публицистик ва драматик ижодига ижобий таъсир қилмай қолмади. Шоир лирикасида энди умуминсоний оҳанглар кучайди. Совет Иттифоқида халқларнинг қардошлик оиласида яшаётган социалистик миллатларнинг ҳаёти ва бунёдкорлигини куйлаш аста-секин халқаро миқёсидаги мавзулар билан тута-

шиб кетди. Натижада, мазлум Шарқ халқлари ҳаёти ва курашини тасвирлаш шоир ижодидан кенг ўрин олди. 50-60 йилларда унинг қалами остидан чиққан «Хиндистон қиссаси», «Озод Шарқданмен» шеърий туркумлари, «Осиё овози», «Ҳасан аравакаш», «Жонгинам», «Гангдан Кремл-гача» дostonлари шоирга жаҳоний шуҳрат келтирди. Бу асарлар зудлик билан рус тилига, қардош халқлар тилларига таржима қилиниб, кўп миллатли совет адабиётининг шуҳрат ва қудратини чет элларга ёйди. Бу асарлар учун шоир СССР Давлат мукофоти, Ленин мукофоти ва Ж. Неру номидаги халқаро мукофот билан тақдирланди. Тожикистон халқ шоири, Социалистик Меҳнат Қахрамони деган фахрий унвонларга сазовор бўлди. Адибнинг бу ижодий ютуқларга эришувида қардош улкан сўз усталари билан ўрнатган ҳамқору ҳамжиҳатлиги, дўст-биродарлиги сўзсиз катта роль ўйнади.

Бу ҳақда Комил Яшин М. Турсунзода ҳақидаги «Эллардан элларга» номли мақоласида шундай мулоҳаза юритади: «Мирзо Турсунзода ижодида Шарқ шеъриятининг, хусусан минг йиллик анъанага эга бўлган форс-тожик шеъриятининг таъсири кучлидир. Шоир мана шу ажойиб классик шеъриятнинг таъсири қобиғида қолиб кетмай, бу қобикни ёриб чиқиб, янги давр тақозоси билан вужудга келган янги мазмунни поэтик ифодалашга ана шу шеърият имкониятларидан фойда моҳирлик билан фойдаланиб, ўзига хос, оригинал овозини ярата олди. Мирзо Турсунзода ижодиётининг бутун қиммати ҳам, худди мана шундадир».

Мирзо Турсунзода бир эмас, бир неча марта Н. Тихонов, Ойбек, Комил Яшинлар билан чет элларга сафар қилган чоғида ўз кўрган-билганларини бадиий идрок ва ифода этишда улар билан ҳамовоз, жўр бўлиб ижод қилди. Бу хусусиятни тожик шоирининг турли йилларда хилма-хил мавзуларда ижод этган сиёсий-лирик шеърий туркумларида, ажойиб дostonларида, эхтиросли публицистик мақоаларида мушоҳада этиш қийин эмас.

«Ўрта Осиё халқларининг тарихи, жумладан, адабиётининг узок асрлик тараққиёт йўлида умумий қонуниятлар жуда кўп. Бу ҳол дўстлик алоқаларимизнинг асоси бўлиб, унинг энг ёрқин мисоли ўзбек-тожик адабий алоқаларидир. Ана шу алоқаларнинг совет давридаги ривожидан улкан тожик шоири Мирзо Турсунзоданинг роли ва хизмати жуда катта.

Мирзо Турсунзоданинг Иттифоқимизда ҳам, унинг сарҳадларидан ташқарида ҳам машҳур бўлган ажойиб

ижоди совет адабиётининг заррин саҳифаларини ташкил қилади. У социалистик реализм поэзиясининг ёрқин намунасидир.

Ҳар бир улкан адиб ижоди адабиётнинг қатор назарий масалаларини ҳал қилишга материал беради. Менинг тушунчамда Мирзо Турсунзоданинг сермазмун ижоди миллий анъаналари замонавий руҳ билан уйғун этиш масаласида ғоят ибратлидир. Чунки бу поэтик ижодда Шарқ адабиётининг фалсафий чуқурлиги, ўткир образлилиги каби анъаналар бугунги актуал мавзу ва масалаларни ёритишга хизмат қилади. Мирзо Турсунзоданинг серқирра ижодида бунга ўхшаш ибратли мисоллар жуда кўп», деб ёзади адабиётшунос олим Лазиз Қаюмов.

Мирзо Турсунзода билан ўзбек адиблари ўртасидаги дўстона муносабат, ижодий ҳамкорликнинг ўзига хос тарихи бор. Мирзо Турсунзода Душанбеда техникумда ўқиб юрган пайтларида ҳам, Тошкентда маориф институтида таҳсил кўрган чоғларида ҳам ўз устози Садриддин Айний изидан бориб, биринчи навбатда Алишер Навоий, Муқимий, Ҳамза ва Абдулла Қодирий сингари улкан ўзбек адиблари ижоди билан танишди. Уларнинг форс-тожик классик ва совет ёзувчилари ижодидан қолишмайдиغان ғоявий бадий етук асарларини ҳавас билан мутолаа қилди. Айниқса, Абдурахмон Жомийнинг дўсти ва шогирди улуғ Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Бой ила хизматчи», «Захарли ҳаёт» сингари чинакамига реалистик драмалари, Абдулла Қодирийнинг бадий юксак «Ўтган кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романлари ёш шоир Турсунзодада битмас-туганмас таъсир қолдирди. Кейинчалик Мирзо Турсунзода Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Комил Яшин сингари ўзбек адиблари билан бевосита учрашиб турди, мактуб ёзиб мактуб олди, касбдош ижодкор сифатида дўстона муносабатда бўлди. Ғафур Ғулом, Зулфиянинг кўплаб шеърларини тожикчага ўғирди. Ўз навбатида Турсунзодани Иттифок микёсида танитган «Ҳиндистон қиссаси», «Осиё овози»; «Ҳасан аравакаш» ва шу сингари асарлари устоз Ғафур Ғулом, шоирлардан Аширмат, Назармат, Муинзодалар томонидан зўр маҳорат билан ўзбек тилига таржима қилинди. Турсунзода ижодига бўлган ҳавас ўзбек китобхонларида кучайиб борди. Барот Бойқобилов, Нормурод Нарзуллаев, Жонибек Қувноқ, Махмуд Тўқинларнинг таржимонлик маҳорати туфайли «Ватан ўғлони», «Сўнмас

чирок», «Жонгинам», «Гангдан Кремлгача» сингари достонлари ҳамда лирик шеърлари ўзбек китобхонининг маънавий бойлигига айланди.

* * *

Ғафур Ғулом мамлакатимиздаги йирик адиблар ва кўпгина чет эллик машҳур шоир, ёзувчилар билан яқин дўст бўлгани, улардан ўргангани, уларга ўз таъсирини ўтказганлиги билан машҳур. Тириклигидаёқ тожик ва ўзбек адабиётининг классигига айланган икки буюк шоир — Мирзо Турсунзода ва Ғафур Ғулом ўртасидаги дўстона, ижодий муносабат ҳақида катта-катта китоблар ёзса арзийди.

Ҳозир Шарқ шеърятининг бу икки забардаст устунлари орамизда йўқ. Бироқ Ғафур Ғуломнинг ҳам, Мирзо Турсунзоданинг ҳам асарлари китоблар оша жарангламокда. Садриддин Айнийнинг Душанбедаги боғида Ғафур Ғулом ва Мирзо Турсунзода биргаликда ўтказган чинор икки қардош ва кадрдон халқнинг дўстлиги тимсоли сифатида гуркираб ўсмоқда. Улар бу чинор ниҳолини 1960 йилнинг эрта баҳорида ўтказишган эди. Ана шу чинор мисолида ҳар икки халқ дўстлигини ҳам рамзий маънода кирчиллама ёшда дейиш мумкин.

Мирзо Турсунзода Ғафур Ғулом ижодига, унинг шахсиятига жуда катта ҳурмат ва эҳтиром билан қараган. Ғафур Ғулом ҳам Турсунзоданинг талантини беҳад қадрлаган, ижодига юксак баҳо берган: «Уни ғурур билан чуқур замонавий шоир, сиёсий ўткир, ҳозиржавоб, доимо совет халқи ҳақида, жаҳон меҳнаткашларининг тақдири ҳақида ўйловчи, ижодий уфқи кенг шоир деса бўлади. Турсунзода асарларида айниқса икки Шарқ—совет Шарқи ва хорижий Шарқнинг қалби, юраги, уларнинг кечаги кунни, бугуни ва эртаси равшан акс этган. Унинг совет адабиёти хазинасини бойитган «Ҳиндистон қиссаси», «Осиё овози» цикл шеър, балладаларида уйғонган Осиёнинг қудратли ва кескин овози, озодлик ва мустақиллик, тинчлик ва прогресс учун олиб бораётган кураши теранлик билан кўрсатилди. Турсунзоданинг асарлари зўр умумлаштирувчи кучга эга. Уша «Ҳиндистон қиссаси»га кирувчи «Ғарбли меҳмон», «Ганг дарёси», «Боғи муаллақ», «Ҳинд сайёҳи» каби шеърлари Ҳиндистон халқининг конкрет ҳаётдан олиб ёзилган бўлса ҳам, уларда барча хорижий Шарқ халқларининг руҳи, орзу-умиди ифодаланади, ҳақ-ҳуқуқи ҳимоя қилинади, мустамлакачилик беаёв фош эти-

лади», деб ёзган эди устоз Ғафур Ғулом ўзининг «Шаркизмизнинг улкан шоирига» номли мақоласида. Шу фикрнинг тасдиғи учун бўлса керак, ўшанда Ғ. Ғулом Мирзо Турсунзоданинг «Ҳиндистон қиссаси» туркумига кирган шеърларни зўр маҳорат билан ўзбек тилига ағдарган эди.

Ғафур Ғуломнинг таржимонлик санъати туфайли Турсунзоданинг аруз вазнининг турли-туман баҳрларида ёзилган «Қайтув», «Ҳиндистон қиссаси», «Ғарбли меҳмон», «Тоғмаҳал», «Ганг дарёси», «Киши ёдида» ва бошқа шеърлари худди оригиналдагидек раvon, содда, шу билан бирга юксак бадиийликда жаранглади. Бу шеърларнинг тожикча матни билан таниш бўлмаган ўзбек китобхони уларни бемалол ўзбек шоири ёзган бадиий юксак савиядаги шеър деб қабул қилади. Бу, албатта, истеъдодли шоир билан забардаст таржимон ижодий ҳамкорлигининг натижаси эди. Масалан, «Ғарбли меҳмон» шеърида Турсунзода Ҳиндистон халқининг улкан табиий бойликларга эга бўлган мамлакатда ҳаёт кечиришига қарамасдан, қайшоқ, ҳуқуқсиз хор-зор бўлиб яшаши сабабини бу ўлкада икки юз йил давомида ҳукм сурган «ғарбли меҳмонлар», яъни инглиз империалистларининг босқинчилик мустамлакачилик сиёсатида кўради ва кўрсатади. Шеърда шоирнинг сатирик планда яратган «ғарбли меҳмон»нинг ҳажвий портретини Ғафур Ғулом тубандагича таржима қилади:

Юради «мағриблик меҳмон» керилиб,
Бошини, бурвини баланд кўтариб,
Қўлда ҳассасини гир айлангириб,
Эрта-кеч маст каби сохта кеккайиб,
Гоҳида йўлдаги гадолар каби,
Гоҳида сичқонни пойлаган мушук,
Гоҳида сичқондай излайди тешик.
Ҳарнеким тилайди бу ерда у кас,
Ҳукмининг остига келтиролса бас.
Йўлбарсу тулкилар терисин олди,
Дехқонлар ҳосилни, барисин олди.
Конларнинг бағридан олтинлар олди,
Факирлар жонига жафолар солди.
Ҳукмидир агарчи бу кунда раво,
Ва лекин бу ҳукм турми бебако,
«Меҳмон»нинг туриши бас, энди кетсин!
Ҳиндистон ўлкасин энди тарк этсин!

Мирзо Турсунзода ўзининг «Озод Шарк куйчиси» номи мақоласида Ғафур Ғулумнинг ижоди ўзига қандай таъсир ўтказганлиги ҳақида тубандагиларни ҳикоя қилди: «Ўрта Осиёнинг буюк иншооти ҳисобланган Турксибни ўз кўзим билан кўрмаган бўлсам-да, Ғафур Ғулум шеърдан бу қурилиш моҳиятини англаб, бир олам завққа тўлганман. Шаркий Бухоро фарзанди сифатида отам ва бобомлардан Бухоро амирлигидаги ваҳшийликлар ҳақида жуда кўп эшитгандим, бола эканман, амир одамлари Ҳисор водийси кишлоқларида кишилар бошига не-не кулфатларни солганликларини, хотин-қизлар ҳақида не фахшу фужурларни раво кўрганликларини ўз кўзим билан кўрган эдим. Вақти келиб, золим Бухоро амирлигининг бадбинликлари ҳақидаги Ғафур Ғулумнинг қаҳр-ғазабга тўла шеърларини ўқир эканман, менинг ёшгина қалбимда бу золимларга нисбатан ниҳоятда кучли нафрат ва адоват пайдо бўлди...»

Ғафур Ғулумнинг «Турксиб йўллари», «Яловбардорликка» шеърлари тожик шоири ижодининг айрим саҳифаларига ўз таъсирини ўтказган. Дарҳақиқат, ўтмиш лавҳаларининг Ғафуруна чизилиши, фалсафий мушоҳада теранлиги, услубининг шеър мазмунига мослиги ёш Мирзо Турсунзодага қатта таъсир кўрсатиши табиий эди:

Бухоро бир олтин коса
 кон — ёш билан
 лиммо-лим
 даюс
 Амир Олим
 Қусиғига ёнбошлаган
 бир бадмаст,
 разил-паст.
 Дин эса,
 тиз ачомлаб алёрчи
 Жажжи-жажжи
 қизларимиз канизак,
 гўдақларимиз бачча —
 қандай ҳақорат, мазах!

(«Яловбардорликка»).

Ғафур Ғулум Мирзо Турсунзода камолатининг сирини унинг адабий ижоди ва ижтимоий фаолиятининг халқ ва партия иши билан чамбарчас боғланганида, классик адабиётимиз анъаналаридан озиқланганида кўради: «Мирзо Турсунзода социалистик мазмунни миллий формада бера олган моҳир санъаткордир. Унинг шеърларида мен улуғ Рудакий ва Фирдавсий, Ҳофиз ва Саъдий, Жомий ва Навоий каби Шарқнинг ажойиб талантлари ижодига хос

фалсафий чукурлик, романтик кўтаринкилик, образли тилни ва шунингдек, Маяковскийга хос сиёсий ўткирлик ва хозиржавобликни кўраман».

Ғафур Ғулом ва Мирзо Турсунзода ўзбек, тожик тилларини яхши билган, ҳар икки тилда ҳам эркин сўзлаша оладиган, қалам тебрата оладиган шоирлар эдилар. Бу ўхшашлик уларнинг кўпроқ Шарқ темасида яратган поэтик асарларининг ғоявий йўналиши, кўтаринки пафоси ва ҳатто образ яратиш усулларида ҳам тез-тез кўзга ташланиб турар эди. Мирзо Турсунзоданинг «Озод Шарқданмен» шеърий туркумидаги кўп шеърларида икки Шарқ — озод ва маълум Шарқ параллель кўйилиб ё бир-бирига зид тарзда бадий талқин этилади. Бу жиҳатдан айниқса шоирнинг «Икки Шарқ» шеъри характерлидир. Худди ана шундай тазод приёми — қарама-қарши тасвирлаш йўли Ғафур Ғуломнинг «Мен Шарқдан бораётирман» ҳамда «Ленин ва Шарқ» туркумларидан ўрин олган қатор шеърларида бўртиб кўзга ташланади.

Мирзо Турсунзода Ғафур Ғуломнинг яқин дўсти сифатида унинг оташин, ғоявий юксак шеърятини севар ва юксак баҳолар эди. Шунинг учун 1963 йилда Ғафур Ғуломнинг 60 йиллик юбилей кунинда унга мурожаат қилиб, бундай дейиши бежиз эмас эди:

Еши олтмиш шоири маҳбубимиз,
Жонажон дўсту рафиқи хубимиз.
... Меҳр бирла айтаман: барно йигит.
Хуш қадду, хуш қомату доно йигит.
Тоғнинг ҳам бошида бордир оклик,
Сой юзида товланиб окмоқлик,
Навқиронлардек тетик назминг Ғафур,
Навқиронлар бирладир, азмин Ғафур —
Қуйларингдан жўш урад диллар мудом,
Сўзларинг куйлаб юрад тиллар мудом...

(Х. Хомидий таржимаси)

Истеъдодли ўзбек шоири Эркин Воҳидов «Мирзо Турсунзода ҳақида сўз» номли мақоласида устоз Турсунзода билан бўлган учрашувлари ҳақида ҳикоя қилар экан, Ғафур Ғулом ва Мирзо Турсунзода дўстлигини, самимиятини шундай қаламга олади:

«1966 йилда Тожикистон ёзувчилари съезди кунларида биз улуғ устоз Ғафур Ғулом билан Душанбеда бўлдик. Шунда мен Шарқнинг икки улкан шоирини ёнма-ён кўрганман, уларнинг бир-бирига меҳр тўла нигоҳларини томоша қилганман, ҳар сўзи олам-олам маънога тўла суҳбатларини тинглаганман. Бу икки устод бир-бирига ўхша-

майдиган шоирлар бўлса-да, руҳан бир-бирларига яқин, бу яқиндик Саъдий, Ҳофиз, Хайём қабри буюқлар ҳақида сўз кетганда айниқса ёрқин намоен бўлар эди».

Чиндан ҳам бу икки устоз дўстлигимиз, адабий алоқаларимиз ва ҳамкорлигимизнинг толмас камарбастаси эдилар. Абдулла Орипов устоз Турсунзоданинг бундай ажойиб фазилатларини эҳтиром билан эслайди:

«Устоз Мирзо Турсунзоданинг ҳам насихату ҳам васиятига содиқ қолаётганимиздан қўлим кўксимда, бошим осмонда. Дарвоқе, устоз Мирзо Турсунзода ўзбек тилини ҳам ғоят чуқур билгувчи дилбар киши эдилар. Эсимда: Москвада Колонна залида Ғафур Ғуломнинг 70 йиллик хотира кечасини ўтказиб, меҳмонхонага қайтаётганимизда Мирзо ака менга қараб: Абдулла укам, ўзбек ва тожик халқлари ўртасидаги катта кўприк бўлмиш Ғафур Ғулом дунёдан ўтган. Бизлар ҳам қариб қолдик чоғи. Энди сиз ёш адиблар бир-бирларинг билан кўпроқ мулоқотда бўлинглар, борди-келди қилинглари, меҳр кўзда, деган гаплари ҳамон қулоғим остида жаранглаб турибди».

Устоз Мирзо Турсунзоданинг бу сўзлари ўзбек ва тожик адабиётининг ёш бўғини бўлмиш — ёш шоир-ёзувчиларни эзгу дўстлик-биродарлик, адабий ҳамкорлик анъаналарига ҳамшиша содиқ бўлишга ундайди.

Мирзо Турсунзода билан Ғафур Ғулом поэзияси орасидаги ўхшашлик ва муштараклик бу икки улкан шоирнинг ўз дostonлари учун мавзу танлашида, бош қаҳрамонни белгилашда ва уларни ҳаётий лавҳаларда ҳаққоний характерлаш йўлида ҳам мушоҳада этилади. Бу фикримиз тасдиғи учун Ғафур Ғуломнинг «Кўкан» дostonи билан Турсунзоданинг «Ҳасан аравақаш» дostonи, Ғафур Ғуломнинг «Нетай» повести билан Турсунзоданинг «Ҳазон ва баҳор» дostonини, Ғ. Ғуломнинг «Ленин ва Шарқ» туркумига кирган шеърлар билан М. Турсунзоданинг «Гангдан Кремлгача» дostonини кўп жиҳатлардан параллель қўйиб кўздан кечиришни тавсия этиш етарлидир.

Ешларга, айниқса, ўрта мактабларнинг 9—10-синф ўқувчиларига интернационализм ва ватанпарварлик тарбиясини сингдиришни ўз бурчи деб билган ҳар бир ўқитувчи бу улкан адиблар шахсидаги ёшлар учун ўрناق бўлувчи дўстлик алоқалари ҳақида дарс давомида тўхталиб ўтса фойдадан холи бўлмайди. 10-синфда «Ғафур Ғуломнинг 30-йиллардаги ижоди», «Ғафур Ғуломнинг урушдан кейинги даврдаги ижоди» темаларини ўтиш давомида, «Турксиб йўллари» ва «Яловбардорликка»

шеърлари Мирзо Турсунзода ижодига самарали таъсир кўрсатганлиги, натижада «Хазон ва баҳор» достони вужудга келганлиги, ҳар иккала шоирнинг урушдан кейинги даврдаги ижодида Шарқ темаси мазмунан бир-бирига ҳамоҳанглиги ва бунда Ғафур Ғулом бошқа шоирлар билан бўлганидек, Мирзо Турсунзода шеъриятидан ҳам таъсирланганлигини, бунинг асосий сабабларидан бири эса улар ўртасидаги улуғ дўстлик туйғуси эканлиги ҳақида сўзлаб бериши лозим. Ўқитувчи бу ижодкорлар ўртасидаги дўстликнинг оддий дўстлик бўлмасдан, балки чуқур интернационал характердаги дўстлик эканлигини тарихий, ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан асослаб бериши лозим.

Тожиқ тилида ўқитиладиган мактабларнинг юқори синф ўқувчиларига Мирзо Турсунзода ижодини ўтиш давомида юқорида эслатилган тарбия материалларидан фойдаланган ҳолда уларда, интернационал дўстлик туйғуларини тарбиялаш мумкин.

Хуллас, бу икки йирик адиб ўртасидаги қардошлик, дўстлик, бир-бирига устоз ва шогирдлик туйғулари факатгина ривоятлардагина сақланиб қолмасдан, ёшларимизнинг қалбида, уларнинг шахсий ва ижтимоий ҳаётларида ҳам акс этмоғи лозим. Чунки иккала халқнинг шонли фарзандлари бўлган бу буюк сиймолар халқларимиз ўртасидаги мавжуд адабий алоқаларни мустаҳкамлашга ва кучайтиришга ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшганлар ва бу билан тарихда ўзларига хос ёрқин из қолдирганлар.

* * *

Мирзо Турсунзоданинг ўзбек адиблари билан дўстлиги ва адабий ҳамкорлиги айниқса Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда, Тошкент шахри Осиё ва Африка тараққийпарвар ёзувчилари ҳаракатининг марказига айланган бир шароитда янада мустаҳкамланди ва раванқ топди. Бу йилларда Мирзо Турсунзода Осиё ва Африка ёзувчилари совет комитетининг раиси сифатида чет элларга сафар қилар экан, бу сафарларда ўзбек адибларидан Зулфия, Комил Яшин, Ҳамид Ғулом, Рамз Бобожон у билан бирга, яъни тинчлик, демократия учун курашнинг олдинги сафида бўлдилар.

Бу йилларда Мирзо Турсунзода тожиқ совет ёзувчиларининг сарвари, Тожикистон ёзувчилар союзининг раиси сифатида тожиқ адабиёти билан қардош миллий адабиётлар ўртасидаги дўстона алоқаларни мустаҳкам-

лаш йўлида янада актив жонбозлик кўрсатди. Бу йўлда у атоқли ўзбек ёзувчилари билан касбдош ва дўст сифатида иш тутиб, қатор муҳим чора-тадбирларни амалга оширишга эришган эди. Бир эмас, бир неча марта ўзбек адабиёти ва санъати кунларининг Тожикистонда ўтказилиши, тожик ёзувчи ва санъаткорларининг галма-гал кўшни Ўзбекистонга ижодий сафарга отланиб туришлари, Самарқандда бу қадимий гўзал шаҳарнинг 2500 йиллиги нишонланган кунларда икки устозу шогирд, аллома Алишер Навоий ва Абдурахмон Жомийга серхашам ҳайкал ўрнатилиши, Самарқандда тожик ва ўзбек совет адабиётининг улкан арбоби устоз Садриддин Айний уй-музейининг очилиши, Жалол Икромийнинг «Олов кизи», «Бухоронинг ўн икки дарвозаси», «Ағдарилган тахт» романларининг юзага келиши учун ёзувчига кенг имкониятлар яратиб берилиши ўзбек адиблари билан Мирзо Турсунзоданинг биргаликда, бамаслаҳат амалга оширган ажойиб тадбир-чораларнинг бир қисмигина холос. Бу адибларнинг ўз халқининг содиқ фарзандлари ўртасидаги дўстона муносабат ва ижодий ҳамкорлик уларнинг ижодий фаолиятида ҳам яққол кўзга ташланади. Турсунзоданинг совет адабиётида миллийлик ва интернационаллик масалаларига бағишлаб ёзган илмий публицистик мақолалари ўзбек адиблари Зулфия, Ҳамид Фулом, Комил Яшин, Асқад Мухторларнинг халқлар дўстлиги ва адабиётлар дўстлиги ҳақида, рус тилининг кўп миллатли совет адабиёти, маданияти равнақидаги улкан етакчилик роли ҳақидаги публицистик мақолалари билан ғоявий жўр ва ҳамоҳангдир.

Мирзо Турсунзоданинг ўзбек совет ёзувчиларига бўлган самимий муносабатини тубандаги икки факт билан ҳам намоён этиш мумкин. Биринчидан, Турсунзода ўз шеърларида ва публицистик мақолаларида Ўрта Осиёни, жумладан Ўзбекистонни социализмнинг Шарқдаги машъади сифатида васф этар экан, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Ҳамид Олимжон, Ғафур Фулом, Комил Яшин ва Зулфия сингари забардаст ўзбек адибларининг поэтик ва прозаик асарларидаги ўзига хос олмос қирраларни илмий тадқиқ қилади, уларнинг ижодига юксак баҳо беради. Унинг Ҳамид Олимжон ҳақидаги «Оташсухан шоир хотираси», Ғафур Фулом поэзиясига доир «Озод Шарқ куйчиси», Комил Яшин тўғрисидаги «Янграган серзамин таронаси», Ҳамза тўғрисидаги «Ўлмас ном» ва «Ҳамза дўстлар ҳаётида» илмий ва публицистик мақолалари шулар жумласидандир.

Иккинчидан, Мирзо Турсунзода кўёшли Ўзбекистонни ажойиб одамлари, санъаткорлари, ёзувчилари, унинг шаҳар ва қишлоқлари, улкан иншоотлари, чаман-боғларисиз тасаввур этмайди. Чунки унинг ўзи ҳам ўз умрининг талай қисмини шу сарзаминда — гўзал Самарқанд, илм маркази Тошкент ва қадимий Бухоро, Термиз шаҳарларида ўтказди. Шу шаҳарларда ўқиди, таълим олди, улғайди. Шунинг учун «Сир бўйида тўй», «Ватан учун» ва шунга ўхшаш шеърларида социалистик Ўзбекистонни васф этди.

Мирзо Турсунзоданинг Ўзбекистон ва унинг ажойиб бунёдкор ва санъаткор одамлари ҳақида ёзган шеърлари орасида унинг Ўзбекистон халқ шоираси Зулфияга бағишланган «Марҳабо» номли шеъри алоҳида ўрин тутади. Забардаст шоира ва жамоат арбоби Зулфияга мурожаат тарзида айтилган бу шеърда тожик шоири ўзбек шоирасининг мукамал умумлашма бадиий кучга эга бўлган поэтик образини яратади:

Қоматингдек сўз расо бўлсин,
Хар сатрида қалб уриб турсин.
Кошки куйим бўлсайди раво,
Рудакийдек бекиёс забон.
Ҳусну бахтинг бир-бир чизардим,
Соф қалбингдан қарзим узардим.
Сен эмасми ташлаб бир нигоҳ
Кўҳна Шарқни ёритган чирок.
Юэларингга қараган замон
Ўзбек гули бўлур намоён.

(М. Т у л к и н таржимаси).

Шундай қилиб, тожик совет адабиётининг таниқли арбоби, ўзбек адабиётининг улкан дўсти Мирзо Турсунзоданинг адабиётимиз сўз усталари ҳақида айтган самимият тўла сўзлари, улар билан ўрнатган қардошларча дўстлиги ва ижодий ҳамкорлиги, шубҳасиз тожик адабиёти ва маданиятининг ўзбек адабиёти ва маданияти билан бўлган кўп асрлик дўстона алоқаси ва ҳамкорлигининг ажралмас бир қисмидир. Севимли шоиримиз Эркин Воҳидовнинг самимият тўла сўзлари ҳам бунинг ёрқин мисолидир:

«Ҳозиргина биз Ўзбекистон тупроғида Тожик адабиёти ва санъати кунларини ўтказиш учун келган ёзувчиларни, санъаткорларни кутиб олдик. Назаримизда улар қаторида ўзига хос майин табассумини чақнатиб Мирзо Турсунзода самолёт зинасидан тушиб келгандай бўлди ва митинг минбаридан ўзининг севимли байтларини ўқигандай бўлди:»

То тавони дўстонро гум макун,
Дўстони меҳрибонро гум макун...
Жони ширин, тожи сар кун дўстро.
Жой дар мағзи жигар кун дўстро.

Мирзо Турсунзода ўзбек хонадонида ҳамиша севикили шоир бўлиб қолади.

Биз унинг шеърларини асл нусхада ҳам, ўзбек тилида ҳам севиб ўқиймиз, У фақат китоб жавонларимизда эмас, қалбимизда барҳаёт» (Воҳидов Э. Шоиру шеър у шуур. Тошкент: «Ёш гвардия, 1987, 70—71-бетлар).

ДУСТ БИЛАН ОБОД УЙИНГ

Ўзбек ва тожик адабиётида «ширу шакар» деб аталмиш ажойиб бир шеърий услуб мавжуд. Ҳар иккала тил имкониятларидан кенг фойдаланишда бу услуб жуда қўл келади. Бу услубда шеър яратишнинг ўзи бу икки халқнинг бир-бири билан дилбанду бир тан, жондошу қондош эканлигини яна бир маротаба намойиш этади.

Мавлоно Навоий ёзади:

Аробӣ гуфтаам ар-ар, ба фороӣ гуфтаам кадат,
Ба турки сўзласам бўйинг, чаманда сабзавор ўлсин.

Ҳазрат Навоийнинг бу мисралари унинг форс-тожик тилида битилган ғазалларидан бирида халқларимиз ўртасидаги уйғунликни, кўзу кошдек яқинликни таърифлаган ушбу байтига ҳамоҳангдир:

Нигори турку тожикам кунад сад хона вайрона,
Бад-он мижғони тожиконаву чашмони туркона.

(Мазмуни: ўша тожикларча киприк ва туркларча кўзлар билан турк-тожик нигорим юзларча уйни вайрон қилади).

Бундай бир-бирдан фахрланиш, тақдирлар чамбарчаслигини тўлқинланиб куйлаш инқилобдан кейинги шеърятимизда ҳам ўз ривожини топди. Фафур Гулом этни тирноқдан ажратиб бўлмаганидек, тожикни ўзбекдан, ўзбекни тожикдан йироқ тасаввур қилиш мумкин эмаслигини бундай тасвирласа:

Яқин қуда-қудағай қадим-қадимдан буён,
Бирининг ўғли тожик, келини ўзбек қизи.
Отаси фарғоналик, модараш аз Бадахшон,
Она тилиси тожик, аммо ўзбекдир ўзи.

Тожик шоири Боқи Раҳимзода ўз шоирлик услубига хос ҳазил мутойиба оҳангида ёзган бир рубойида:

Фарқи ҳама мардумони дигар осон,
Лекин шуда мо ба ҳам чунон наздик,
Бинанда чунин суол орад ба миён:
«Эй жўра, бигу, ту ўзбеки ё тожик?»

Таржимаси:

Ўзга ҳамма халқлар фарқи осондир,
Лекин бизлар бўлиб яқин ва бирдек.
Кўрган қиши сўрамоғи аён дир:
«Эй жўра, айт, сен ўзбекми ё тожик?» —

деб ёзганда миңг марта ҳақли эди.

Улкан ёзувчиларимиз ҳатто бир-бирларига қилган ҳазил-мутойибаларини ҳам «ширу-шакар» услубига риоя қилиб битганларки, улар истеъдодига лол қолишдан ўзга чора йўқ.

Тожик ёзувчиси Раҳим Жалил дўсти Фафур Гуломга ёзган мактубида шундай дейди:

Эй рафиқи кадрдони ман Фафур,
Соҳиб истеъдоди донову жасур,
Тинмайин ёзгил совет халқи учун,
Партия гўяд ба ту «қандингни ур!»

Фафур Гуломнинг Раҳим Жалилга жавоб хатида эса бу дўстлик бундай куйланади:

Жўраи жони Раҳимжони Жалил
Бандага бир илтифоте айлағил:
Меҳмон бўлгил уйимга як-ду рўз,
Келину Пўлоду Гулрў бирла кел.

Қаранг, бу шеърларда юмор ҳам, ҳазил ҳам, тантилик ҳам, эркалик ҳам бор. Уларни ўқиган қайси ўзбекнинг ёки қайси тожикнинг юзида табассум ўйнамайди?

Дўстлик мушоирасини давом эттирган лирик қалам-кашлардан Абдулла Орипов ўзбек билан тожик дўстлигини ғазалдаги бир байтга, ширинликда ҳамма нозу неъматлардан ўтадиган бол-асалга ўхшатади. Шоирнинг Сайфи Жалил куй басталаган бу асарини Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Тожиддин Муродов зўр маҳорат билан ижро этади:

Дўсту қардошдир азалдан
Ўзбегим тожик билан.
Иккиси бир байт ғазалдан
Ўзбегим тожик билан.
Қай йўсин айлай қиёс мен
бул ширин дўстлик сўзин.
Тотлидир болдан, асалдан,
Ўзбегим тожик билан.

Бахтга ёр доим Навоий токи
 Жомий бор экан,
 Биз улар куйган тамалдан,
 узбегим тожик билан.
 Фаҳм этиб боқсанг агарда,
 биз кўша сайёрамиз,
 Бу Али сўзлар Зухалдан,
 ўзбегим тожик билан,
 То этиб даврон мукаррам
 тутдилар Ленин йўли
 Инкилоб бўлган махалдан
 узбегим тожик билан.
 Бир эгатнинг боши сенсан,
 бир эгатнинг боши мен
 Ер экиб тинмас ҳамалдан,
 ўзбегим тожик билан
 Бул кадрдон икки дўстга
 хоҳишимдир, то абад
 Топса бир маъно масалдан,
 ўзбегим тожик билан

Тожиклар диёрида қон-қардош тожиклар билан ёнма-ён ҳамнафас яшаб, ижод қилаётган ёш шоир Ўлмас Жамол ўзбек-тожик дўстлигини куйлаш учун яна «ширу шакар» услубига мурожаат қилади:

Тожикистон ўғлидурман
 Ўзбегим гуфто писар...

«Совет Тожикистони» газетасида ижод этаётган ўра-тепалик шоир Жамшед Пиримов эса бу дўстлик қасида-сини шундай давом эттиради:

Ба хоки лок мансубему
 Бир Ватан фарзандимиз,
 Миллаташ ўзбеку тожик,
 Икки дўст дилбандимиз.

Дарҳақиқат, тожик ва ўзбек халқлари Шерали Лойик ёзганидек бир сознинг торлари, бир дарахтнинг шохлари, бир йўлнинг сўкмоғи, бир бахтиёр давроннинг шукухли фарзандлари, Абдулла Орипов айтганидек: икки-си бир байт ғазалдан, тотлидир болдан-асалдан, ўзбегим тожик билан, Эркин Воҳидов эса лўндагина қилиб «Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона ҳам» дейди. Ўзбек-тожиклар дўстлиги, қардошлигининг шоирона тасвири атокли шоира Зулфиянинг «Мушоира» қасида-сида, ҳассос шоира Гулрухсор Сафиеванинг ўйноқи лирик шеърларида ҳам самимона куйланган. Бу дўстлик қасида-сини адабиётларимизнинг ёш авлоди Бозор Собир, Омон Матчон, Барот Бойқобилов, Гулназар, Ҳалима Худойбердиева, Хуршид Давронларнинг мазмундор

оригинал сатрларида ҳам учратиш мумкин. Бундай чин дилдан айтилган, ёзилган шеърлар дўстлик ва тотувлик элчиси бўлиб, халқларимизни янада дўстлаштиришга, янада яқинлаштиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам оилаларимизда, йиғин ва маъракаларимизда икки тилда — «ширу шакар» сўзлашишар экан, бундан фақат қувонишимиз керак. Адабиётимизда икки тилли зуллисонайн адиблар кўпайиб бораётган экан, бундан фахрланишимиз лозим. Чунки севимли адибимиз Фотеҳ Ниёзий айтганидек: «Зарафшон ва Аму бир тоғ бағридан жилғаланади, икки юрт бўйлаб оқиб, бепоён далаю водийларни яшнатади, гуллатади. Ўзбек ва тожик халқлари ҳам ана шу икки дарё сингари бир она бағрида улғайиб, бир она сийнасидан баҳра топадилар. Бу асрий ҳақиқатга кимки шак келтирса, уятга қолади...»

Ҳа, интернационалист ёзувчимизнинг гапи ҳақ. Бир-бирига пайваста, кўш дарёни қадрлаш, эъзозлаш юксак маънавий ва инсоний бурчдир. Ўзбеклар ва тожиклар ўртасида шиорлар эмас, балки туйғулар, ўйлار, қалблар бирлиги бўлиши лозим. Бу икки халққа хос бўлган азалий дўстликни кўз гавҳаридек асрашимиз, ривожлантиришимиз, бойитишимиз лозим.

Халқларимизнинг ўзаро яқинлиги, ижодий ҳамкорлиги, ҳамжихатлиги фақат адабиётда эмас, балки санъат соҳасида, жумладан музика санъати анъаналарида ҳам ўз ифодасини топган. Қадим-қадимдан «Шашмақом» классик музикаси бу икки қардош ва жондош халқни бир хил — бир даражада мафтун этиб келган. Мирза Ғиёс Абдуғани, Домла Халим Ибодов, Бобожалил Назиров, самарқандлик Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов, уста Шоди, Левича (Леви Бобохонов), хўжандлик Содирхон Ҳофиз, Мулла Тўйчи Тошмухамедов, Бобоқулака Файзуллаев сингари «Шашмақом» усталари, ҳофизлари талқинидаги куй-қўшиқлар ҳам икки халққа бир хил олам-олам қувонч-завқ ато этган, кишиларни янги-янги зафарларга чорлаган. Бу икки халқнинг нодир маданий мероси ҳисобланган «Шашмақом» академик Юнус Ражабий, машҳур тожик ҳофиз ва композиторлари Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобовлар томонидан нотага туширилиб, ҳар иккала халқнинг келажак авлодига абадий мерос сифатида қолдирилган.

Чиндан ҳам бир дарёдан сув ичган бу икки халқнинг дўстлиги уларнинг санъати ва адабиёти моҳиятига чуқур сингиб кетиб, дўстлик симфонияси жарангдорлигини оширмакда. Ўзбекистонда тожикча кўшиқни куйламай-

диган биронта ҳам таниқли хонанда, тожикча рақсларни ижро этмайдиган биронта ҳам раққоса, тожик санъат усталарининг асарлари ижро этилмайдиган биронта ҳам концерт бўлмаганидек, Тожикистонда ўзбек ашула ва рақслари ҳам худди шундай сеvimли бўлиб, ижодий коллективлар ва ижрочилар репертуарида муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам Аҳмад Бобоқулов ва Комилжон Отаниёзов, Ханифа Мавлонова ва Ҳалима Носирова, Жўрабек Муродов ва Шерали Жўраев, Шохиста Муллажонова ва Муҳаббат Шамаева, Жўрабек Набиев ва Ортик Отажонов, Барно Исҳоқова ва Малоҳат Дадабоева, Ботир Зокиров ва Одина Ҳошимов, Маҳфират Ҳамроқулова ва Ғуломжон Ёқубовларнинг ажойиб кўшиқлари, Зиёдулла Шаҳидий ва Мутал Бурҳонов, С. Юдаков ва А. Солиев, М. Ашрафий ва Ш. Сайфиддиновларнинг дилбар куйлари, Бернора Қориева, Галия Измайлова, Малика Собирова, Малика Қаландарова, Қундуз Миркаримова, Гавҳар Миржумаева, Қизлархон Дўстмуҳаммедова, Зухра Каримова, Бозгул Исоеваларнинг нафис рақслари Ўзбекистон ва Тожикистондагиларни бирдек мафтун этади, дилларга сурур бағишлайди.

Кўшиқларимиз монандлиги, жўравозлигига бир мисол. Тингланг СССР халқ артисти, сеvimли хонандамиз Жўрабек Муродов куйлаяпти, унинг соzидан, навосидан ҳам «ширу шакар» оқаяпти:

Аз кадим ўзбегу тожик эт билан тирнок эрур,
Қону қардошлик шиораш қўлида байроқ эрур,
Бирин бири меҳмонга чорлаб йўлида мушток эрур,
Тоқати хижрон надорад васлига чанкок эрур,
Ушбу дўстлик ҳар кадамда бергуси фатху зафар...

Ана шу ҳамжиҳатлик ва ҳамкорлик туфайли тожик ва ўзбек халқларининг санъати ҳам совет мамлакатининг қардошлик оиласида барқ уриб ривожланмоқда. Тожик-ўзбек санъаткорлари халқнинг меҳнат самараларини, маънавий камолотини, социалистик турмуш тарзини ҳаққоний акс эттирган ёрқин асарлар яратишга интиломқдалар. Бу ўринда тожик санъаткорлари яратган асарларни: Ш. Сайфиддиновнинг «Айний», З. Шаҳидийнинг «Қуллар», Д. Дўстмуҳаммедовнинг «Олтин кишлок», Т. Шаҳидийнинг «Судхўрнинг ўлими» балетини, шунингдек, машҳур ўзбек композитори Д. Зокировнинг «Бола-лар сюитаси», «Ленин даҳоси» контатаси, «Қарши чўли гуллари» вокал сюитаси ва Хайри Изомов, Мардон Насимов, Тўлқин Тошматов, Қаҳрамон Комилов, Фарход

Алимовларнинг бир қатор симфоник полотноларини фахр билан тилга олиш мумкин.

Республикамиздаги «Гулшан», «Зебо», «Шашмақом», «Шодлик», «Ялла», «Лазги» сингари ансамблларнинг муваффақиятлари ҳам чексиз. Бу ансамбллар ўртасидаги дўстлик, ҳамкорлик ришталари кун сайин мустаҳкамрок боғланмоқда. Биргина мисол, 1988 йилнинг май ойида Душанбеда бўлиб ўтган «СССР халқлари дўстлиги» фестивалида «Лазги» ансамбли жуда фаол қатнашди. Ортик Отажонов, Гулсара Екубова, Раҳматжон Қурбонов, Феруза Мирҳомидова, Феруза Солиева, Муаззама Гафуроваларнинг Душанбе, Ҳисор, Турсунзода, Қўрғонтепа шаҳар ва районлари меҳнаткашлари олдидан ижро этган қўшиқ ҳамда рақслари кўпчиликка манзур бўлди.

Қадрдон, инोक опа-сингил «Баҳор» ва «Лола» рақс ансамблларининг дўстлиги, ижодий ҳамкорлиги санъатларимиз ўртасидаги ҳамжиҳатликнинг ёрқин тимсолидир. 1981 йил май ойида Ўзбекистонда бўлиб ўтган Тожикистон адабиёти ва санъати кунларида «Лола» давлат рақс ансамблининг бадиий раҳбари, машҳур хореограф, СССР Давлат ва Рудакий номидаги Тожикистон ССР Давлат мукофотлари лауреати Гаффор Валломатзода бу икки опа-сингил ижодий коллективларнинг ҳамқору ҳамдам ва ҳамнафас эканлигини шундай изоҳлаб берган эди: «Менга бир вақтлар ўзбек халқининг асл фарзанди, «Баҳор»дек ажойиб рақс ансамблига асос солган улкан санъаткор, қалби гўзал инсон, СССР халқ артисти Мукаррама Турғунбоева билан ижодий ҳамкорлик қилиш насиб этганидан чексиз фахрланаман. Адабиёт ва санъат кунларида «Лола» ансамбли ижро этган «Фарғона рубойси» ва «Дўстлик торлари» рақслари Мукаррама-хонимнинг ёрқин хотирасига бағишланади, рақс устасининг сўнмас руҳи шогирдлари рақсида абадий яшайди».

Ўзбек-тожик халқларининг алоқалари кино, тасвирий санъат соҳаларида ҳам намоён бўлмоқда. Тожик кинематографиячиларининг фильмлари кинотеатрларимиз экранларида зўр муваффақият билан намоёиш этилади. Ўз навбатида Олим Ҳўжаев, Шукур Бурхонов, Наби Рахимов, Раҳим Пирмуҳамедов, Зикир Муҳаммаджонов, Сора Эшонтўраева, Екуб Аҳмедов, Ҳамза Умаров, Теша Мўминов, Анда Юнусова талқинидаги ажойиб, серкирра кинообразлар тожик кино мухлисларига шавқ-завқ бағишлайди. Ўзбек кино усталарининг «Улуғбек юлдузи», «Осиё устида бўрон», «Инқилоб чавандозлари», «Узоқ ва яқин йиллар», «Оловли йўллар», «Қора консулнинг

ҳалокати» каби фильмлари тожик томошабинларини ҳам мафтун этган.

Тожик кино санъаткорларининг номи республикамизда маълум ва машхур: Ато Муҳаммаджонов, Ҳошим Гадоев, Абдулхайр Қосимов, Сайрам Исаева... Айниқса Б. Қимёгаровнинг «Дохунда», «Шоир тақдири», «Ибн Сино», Р. Раҳимов ва А. Давидсонларнинг «Зумрад» ва сўнгги йилларда «Тожикфильм» киностудиясида яратилган «Ганг узра тонг», «Сиёвуш ҳақида дoston», «Ўлим дарасидаги учрашув», «Шахсий соқчи», «Бахтинг ёнингда», «Назорат чизиғи», «Жиноятчи ва адвокатлар», «Еттинчи жума» каби фильмлар ўзбекистонлик томошабинларда унутилмас таассурот қолдирган. Тожикистон ССРда хизмат кўрсатган артист Сайрам Исаеванинг «Ўзбекфильм» студиясида суратга олинган «Одамлар орасида танҳо» фильмида шоира Нодирабегим образини тўлақонли талқин этганлиги ҳар иккала халқ санъат мухлисларини бирдай хушнуд этди.

Дарҳақиқат, халқларимиз ўртасидаги дўстлик, ҳамжиҳатлик кўпгина файзли анъаналарга асосланган. Чунки турмуш тарзининг ўзи, урф-одатлар, бутун кўп асрлик тарих, жумладан, адабиёт ва санъат ўзбек ва тожик халқларининг тақдири, уларнинг дўстона муносабатлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ эканлигини кўрсатувчи жуда кўп мисолларга эга. Эндиги вазифа ана шу анъаналаримизга содиқ қолиш, халқларимиз ўртасидаги дўстлик-биродарликни кўз қорачиғидай асрашдан иборат.

Таниқли ўзбек ёзувчиси Абдулла Қаҳҳор «Адабиёт атомдан кучли. Унинг кучини ўтин ёришга сарфламаслик керак», деган эди. Ҳақиқатан ҳам бадий сўз — қудратли куч. Миллий муносабатлар долзарб бўлиб турган бугунги кунда адабиётнинг роли яна ҳам ошмоқда. Шунинг учун ҳар иккала халқ бадий сўз усталари адабиётнинг ғоят катта маънавий ва ғоявий таъсиридан самарали фойдаланиб, халқларимизнинг самимий, беғубор дўстлигини таъминлашга қаратилган асарлар яратишлари керак.

Бугунги кунда мамлакатимиз халқлари қайта қуриш деб аталувчи буюк бунёдкорлик ишига актив киришиб кетдилар. Революцион сифат ўзгаришлари, покланиш — янгилиниш совет жамиятининг барча соҳаларини қамраб олди. Қайта қуриш ютуқларимиз ва камчиликларимизни ҳам яққол намоён этди, у жумладан, миллатлараро муносабатлар борасидаги муаммоларни ҳам равшанлаштирди. Биз кўп йиллардан буён миллий масала мамлакатимизда тўла ҳал этилди, деб ҳисоблаб келдик.

Аммо бугун тан олиб айтиш керакки, шахсга сиғиниш даврларида миллатлараро муносабатларга беписандлик билан қаралди. Турғунлик йилларига келиб эса бу соҳадаги аҳвол яхшиланмади, балки аксинча бўлди. Натижада инсоният тараққиётининг ҳозирги босқичидаги миллий масала, миллатлараро муносабатлар ҳар қачонгидан ҳам чалкашиб, мураккаблашиб кетди. Худди мана шу кўнгилсиз ҳол КПСС XIX Бутуниттифок конференциясининг «Миллатлараро муносабатлар тўғрисида» ги резолюциясида ҳам ўз ифодасини топган:

«Кўп миллатли давлатимизнинг ривожланиши, табиийки, миллий ўзлигини англашнинг кучайиши жараёни билан боғлиқ ҳолда кечади. Бу ижобий ҳодиса, аммо мазкур ҳодиса билан боғлиқ юзага келаётган янги талабларга ҳамиша ҳам зарур даражада эътибор берилмаганлиги сабабли айрим масалалар мураккаб тус ола бошлади...» Бу ғоят нозик масалада ўз ечимини кутаётган масалалар доимо етилиб туриши ва улардан кўз юмиш нохуш ҳолларга олиб келишини Болтик бўйи республикалари, Қозоғистон, айниқса Тоғли Қорабоғ автоном области ва Сумгаит шаҳрида, кейинчалик эса Арманистон ва Озарбайжоннинг бошқа шаҳар ва қишлоқларида юз берган ҳодисаларда яққол кўринди.

Миллатлараро муносабатлардаги мавжуд нуқсонлар, тўсиқлар ва тойишлар олиб ташланмас экан, улар бутунлай тағ-томири билан йўқ қилинмас экан, биз бу масалада кутган натижага эриша олмаймиз, яъни омма онгида, айниқса ёшларимиз шуурида коммунистик эътиқод ва ишонччи шакллантира олмаймиз. Бу эса ўз навбатида синфий душманларимиз — буржуа идеологларига қўл келади, уларнинг тегирмонига сув кўяди.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, миллатлараро муносабатлардаги муаммоларни қайта қуриш келтириб чиқаргани йўқ, миллатлараро муносабатларда вужудга келган чигалликларнинг сабаби, фикримизча, аввало кишиларнинг социал турмуши муаммолари тўла ҳал этилмаганлигида, миллий сиёсатни амалга оширишда ленинча принциплардан чекинилганидадир. Бу хатолар, шунингдек, у ёки бу халқнинг миллий тили ва маданияти етарлича кадрланмаганлиги, камситилганлиги билан ҳам боғлиқ. Зеро миллатлараро чинакам ленинча дўстлик — интернационализм энг аввало тенглик, баробарлик, бир-бирини ҳурмат қилиш асосидагина ривожланади.

Бундай камчиликлар шахсга сиғиниш, турғунлик йилларида ўзбек ва тожик халқлари азалий дўстлигида,

миллий муносабатларида ҳам ўз салбий таъсирини қолдирган эди. Бепоен мамлакатимизда тобора кенг қулоч ёйиб чуқурлашиб бораётган қайта қуриш ва ошқоралик сиёсати туфайли республикаларимизда бу соҳада шу вақтгача содир бўлиб келган айрим кўпол хатоликларнинг салбий оқибатлари олдини олиш, ҳар миллат ва халқнинг ўз ҳақ-ҳуқуқини Совет Конституциясида кўрсатилганидек, тўла-тўқис таъминлаш бобида қатор чоратадбирлар ишлаб чиқилди. Ўзбекистон ва Тожикистон Компартиялари Марказий Комитетининг республикаларимизда ижтимоий-сиёсий вазиятни барқарор сақлаш юзасидан кўраётган тадбирлари бу жиҳатдан жуда муҳим ва аҳамиятлидир.

Бу ўринда сўнгги йилларда ҳам иккала республикада амалга оширилган ишларни санаб ўтиш кифоя: Тожикистон телевидениеси кўрсатувларини Самарқанд телетомошабинлари учун муңтазам олиб кўрсатиш, республиканинг 12 та районида газеталарнинг бир саҳифаси тожик тилида чиқа бошлаши, «Овози Самарқанд» номи билан область газетаси ва Бухоро ҳамда Сурхондарё область газеталарининг бир саҳифасини тожик тилида чиқариш учун қарор қабул қилиниши, «Ҳақиқати Ўзбекистон» газетаси ҳафтада беш мартадан чиқа бошлаши, Ўзбек филармонияси таркибида тожикча «Бухоро» ансамбли иш бошлаши, Ўзбекистоннинг Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти билан Тожикистоннинг «Адиб» нашриёти ўртасида ижодий ҳамкорлик қилиш бўйича шартнома тузилиши, Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи қошида тожик адабиёти секцияси фаолият кўрсатиши, Самарқанд педагогика институтида тожик группаларининг кўпайиши, Самарқанд давлат университетида тожик филологияси факультети мустақил иш бошлаши, шу университетнинг физика ва математика факультетларида тожик группаларининг, Бухоро давлат педагогика институтида, Самарқанддаги мактабгача тарбия муассасаларида ва бир қатор ўрта махсус ўқув юртларида ҳам тожик группаларининг очилиши, республиканинг тожиклар яшайдиган кўпгина районларидаги ўрта мактабларда таълим тожик тилида олиб бориладиган синфларнинг кўпайиши ва бошқа тадбирлар шулар жумласидандир. Худди шундай ишлар айни вақтда Тожикистонда ҳам амалга оширилди ва оширилмоқда.

Яқин икки-уч йил мобайнида Тожикистон ва Ўзбекистон Компартиялари Марказий Комитетининг раҳбарлари учрашуви тез-тез амалга ошди, ёзувчи-олимларнинг

давра столи атрофидаги суҳбатлари ташкил этилди. Ўзбек-тожик ёшларининг фестиваллари ўтказилди. Ўзбек саҳна усталари Тожикистон шаҳар-кишлоқларида, тожик санъаткорлари Ўзбекистон диёрида концертлар, спектакллар намойиш этдилар. «Шарқ юлдузи» журналининг «Садои Шарқ» журнали меҳмони бўлиши ва, аксинча, «Садои Шарқ» журнали муаллифларининг «Шарқ юлдузи» да чиқиш қилишлари амалга ошди. «Ҳақиқати Ўзбекистон» ва «Совет Тожикистони», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳамда «Адабиёт ва санъат», «Еш ленинчи» ва «Жавонони Тожикистон» газеталарининг қўшма сонлари чиқди. Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат ҳамда «Адиб» нашриётлари «Гулдастаи Самарқанд» номли самарқандлик қаламкашларнинг бадиий асарлар тўпламини чиқаришди. Тошкент ва Ленинобод китобсеварлар жамиятининг ташаббуси билан Ленинободнинг гўзал хиёбонларидан бирида «Дўстлик» ва Нов районида «Ҳазина» китоб магазинлари очилди. Самарқандда Садриддин Айний таваллудининг 110 йиллиги, Фазлидин Мухаммадиевнинг 60 йиллиги, Абдурахмон Жомийнинг 575 йиллиги, Фотех Ниёзийнинг 75 йиллиги чинакам адабий тантаналарга айланди...

Ҳа, демократия ва ошкоралик анча эркинлик берди. Миллий масала, миллатлараро муносабатлар — гулдай, кўнгилдай нозик масала. Шунинг учун ҳам адабиётшунос А. Қамаровнинг ёзганидек «миллий масалани ҳал қилишда ҳам, миллатлараро муносабатда ҳам ақл ва идрок, одоб ва фаросат билан иш тутсак, қаерда, қайси шароитда, ким билан мулоқотда бўлмайлик, миллий туйғу билан миллатчилик ўртасидаги фарқни тушуниб, ҳар бир миллатнинг ўзига хос хусусиятини, тилини, маданиятини ҳурмат қилган ҳолда, ўз миллатимиз маданияти, маърифати ривожини учун сўзласак, ишончимиз комилки, кўзлаган мақсадга эришган бўламиз.

Биз — азалдан дўсту биродар бўлиб яшаб келган — тожиклар ва ўзбеклар ҳар қандай бўлиниш, талашишга чек қўйиб, ечилмаган муаммоларни биргаликда ҳал қилмоғимиз лозим. Биродарлик — баробарлик, тенглик деган ҳикматга амал қилишимиз керак» (Қамаров А. Эзгу ниятлар йўлидан. — «Совет Ўзбекистони» газетаси, 1990 йил 17 январь).

«Маълумки, ўзбеклар билан тожиклар азал-азалдан бир тану-бир жон бўлиб яшаб келишади. Бу халқлар қадимги замонларда ва ўрта асрларда яратилган ноёб маданият обидаларининг меросхўрларидир. Агар улар-

нинг тилларидаги фарқни бир четга қўйиб турсак, феъл-атвори ҳам, маданияти, анъаналари, турмуш тарзи, маиший ҳаёти, ишлаб чиқариш фаолияти ҳам деярли бир хилдир. Шунинг учун ҳам ўтмишда ўзбек билан тожикнинг йиғласа қайғуси бир, куйласа — чолғуси бир, дейишган. Хатто ўзбеклар билан тожикларнинг келиб чиқишию эволюцияси, жисмоний тузилишлари ҳам бир-бирига ўхшаш. Бу халқлар ўртасида минг йиллар мобайнида узлуксиз равишда қонқардошлик давом этган — бир-бирига қиз олиб, қиз беришган. Мен тарихда маданияти, урф-одатлари, маросимлари, турмуш тарзи ўзбеклар билан тожиклардай яқин бўлган бошқа биронта халқни билмайман. Бу халқлар — битта улугвор дарахтнинг қўшалок шохидир, битта палакнинг меваларидир, ҳар хил шевада гаплашадиган ягона бир халқдир, десак хато бўлмайди. Айнан шунинг учун ҳам баъзи бир жаҳолат ботқоғига ботган, гоёвий жиҳатдан ғўр кимсаларнинг бу икки халқ тарихини, маданиятини бир-бирига қарши қўйишга уринишлари, орага миллий калондимоғлик, айирмачилик уруғини сочаётгани кишини ажаблантиради», деб ёзган эди СССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси Эркин Юсупов.

...Зарафшон дарёсининг ирмоқлари Панжакент тоғларидан бошланади. Гўё тоғ она-ю ирмоқлар унинг фарзандлари. Ўзбек-тожик халқлари ҳам гўё бир онанинг ўғиллари. Шоирларимиз куйлаганларидек, бу халқлар бир дилнинг орзулари, бир торнинг созлари, бир танининг томирлари, бир куйнинг оҳанглари, бир камалакнинг ранглари, бир қўранинг оловида чайир тобланган қардош-қариндошлардир. Шунинг учун ҳам халқларимизнинг қувонч ва ташвишлари бир, хурсандчиликни бирга баҳам кўришади. Керак бўлса, халқларимиз бирга кўз ёши тўқади.

Дарвоқе, бир она фарзандларидек қондош-жондош, фикрдошу маслакдош бўлиб кетган халқларимизнинг бирга кўз ёши тўккан, бири иккинчисини қўллаб-қувватлаган лаҳзалари жуда кўп бўлган. Тошкент зилзиласини эсланг. Тошкентни ларзага солган ҳар бир туртки тожик халқининг ҳам қалбига бориб урилган туртки бўлган. Бутун мамлакат билан бирга ўзбекларга тожик халқи ҳам ёрдам қўлини чўзди. Шунингдек Қайроққумда, Исфара шаҳри, Шарора ва Офтобрўй посёлкаларида содир бўлган ер силқиниши оқибатларини тугатишда ўзбек халқи ҳам тожик биродарининг қанотиغا кирди, ёрдамга ошиқди. Еки бугунги кунда Орол тақдири тожик

халқини қанчалик ташвишга солса, турғунлик йилларида халқнинг ихтиёридан ташқари бир ҳолатда қурилган Турсунзода шахри ёнидаги алюминий заводи ҳам шунчалик ўзбек халқини андишага солади. Хуллас, ишларимиз, ташвишларимиз, қувончларимиз ҳам бир, бир-бири билан туташ...

Таниқли тожик шоири Қутби Киrom қувончу ташвишларимиз бирлиги тўғрисида шундай ҳикоя қилади: «Польшадаги биродарлик қабристонларининг бирида оддийгина бир қабри кўрдим. Қабр тошида шундай ёзилган: Боймуродов Умар. Бундай номларни кўп эшитганман, улар бизнинг қишлоқларимизда кўп учрайди. Ўйладимки, номсиз йўқолган шахид қишлоқдошимни топдим. Қабр устида зор-зор йиғладим, кўнглимни буздим. Билсам, Боймуродов менинг қишлоқдошим эмас, Ўзбекистон фарзанди экан. Бу хабар заррача менинг кўз ёшим ва эҳтиросимни пасайтирмади. Мен ҳалиям йиғлардим. Қабристоннинг бошқа томонига ўтиб кўрсам, ўзбек онаси Акбар Абдуллаев номли Тожикистон фарзанди қабри устида чордона қуриб алла-нималарни пичирляпти, кўз ёши тўкаяпти. Бизнинг кўз ёшларимиз худди эриган кўрғошиндай Европа тупроғига тўкиларди, ундан тутун чиқарди...»

Бу муштарак ташвишлар буюк Саъдийнинг қуйидаги шеъри бизнинг асримизда, халқларимиз тақдирида янги маъно кашф этганлигига гувоҳдир:

Бани одам аъзои яқдигаранд,
Ки дар офариниш зи як жаъҳаранд,
Чу узверо ба дард оварад рўзгор,
Дигар узвхоро намонанд қарор.

Яъни:

Баний одам аъзойи бир бадандир,
Ҳаммаси бир моя, бир гавҳардандир.
Танингда бир узвқи бўлса бемор,
Ҳаммасида қолмагай сабру қарор.

Шунинг учун ҳам тожик шоири Бокӣ Раҳимзода халқларимиз тақдири азалдан туташ бир онанинг эгизак фарзандлари эканлигимизни шундай қаламга олган:

Асрлар, замонларким, ҳамиша ҳамнафасмиз,
Елкадошимиз ҳамиша шодлиғу андуҳда ҳам.
Ҳеч тушмагай жудолик орамизга ва ҳаргиз
Тақдиримиз бир она, бир отадан мужассам!

Давраларда ҳамиша ёруғ бўлсин юзингиз,
Аримасин жилвалар кўзингиздан ҳеч қачон!
Бошингизда ҳар сахар балқиган куёшингиз,
Ярақлаб турсин доим йўлингизда меҳрибон!

Бахтли халқмиз Советлар кўркем хонадониди,
Тенг ҳуқуқли оила, озод, маъмур ва ҳурмиз!
На хуширдиким, даврада, бу бахтлар даврониди
Икки халқмиз ва лекин эгизаклар эрурмиз!

(Туроб Тула таржимаси)

Хуллас; ери бир-бирига туташ, бир дарёдан сув
ичган, бир-бирига қуда тутинган, молу жони ўртада бўл-
ган, қондош ва жондошга айланиб кетган ўзбеғу тожик-
лар дўстлиги, адабий ҳамкорлиги, ҳамжиҳатлиги ажойиб
анъаналарда ўз аксини топган. Шу боис миллий низо,
юртталашлик улар учун бегона хислатдир.

Мамлакатимиз узра эсаётган қайта қуриш, ҳаётимиз-
ни ҳар қандай ғуборлардан поклаш, ошкоралик шамоли
халқларимиз ўртасидаги дўстликни, адабий-маданий
алоқаларни янада мустаҳкамлашда, шубҳасиз, янги бос-
қични бошлаб беради. Табиатан ҳамиша байналмилал
халқлар бўлган, икки қардош халқ ўртасидаги бузилмас
дўстлик қуёши сўнамасдир. У асрлар оша нур сочаверади,
ўзининг ҳаётбахш ҳарорати билан дилларимизни исита-
веради.

Абдусалам Самиатов

УЗБЕКСКО-ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА:

ВЗАИМОСВЯЗЬ, ВЗАИМОВЛИЯНИЕ

На узбекском языке
Издательство «Узбекистан» — 1990
700129, Ташкент, ул. Навои, 30

Кичик муҳаррир Ш. Сойибназарова
Рассом Х. Кутлуков
Бадний муҳаррир А. Дехқонхўжаев
Тех. муҳаррир А. Горшкова
Корректор М. Йўлдошева

ИБ 5363

Теришга берилди 17.04.90. Босишга рухсат этилди 28.09.90. Формати
80×108¹/₃₂. № 2 босма қоғозига «Литературная» гарнитурда офсет босма усу-
лида босилди. Шартли бос. л. 3,36. Шартли кр. отг. 3,57. Нашр. л. 3,47. Тиражи
20000. Заказ № 3414. Баҳоси 30 т.

«Узбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Нашр № 59—90

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат
Кизил Байроқ ордени босмаҳонаси, ГСП, Тошкент, Ленин кўчаси, 41.